

Samen bouwen aan het primair en voortgezet onderwijs van morgen

Deel 1: Adviezen van de Coördinatiegroep Curriculum.nu

curriculum.nu

VANDAAG WERKEN AAN HET ONDERWIJS VAN MORGEN

Aan de Minister voor Basis-, en Voortgezet Onderwijs en Media
De heer drs. A. Slob
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag

Den Haag, 10 oktober 2019

Geachte mijnheer de Minister,

Elke dag krijgen de ruim 2,5 miljoen kinderen in het primair en voortgezet onderwijs lessen die gebaseerd zijn op de landelijke kerndoelen en eindtermen. Op basis van deze kerndoelen en eindtermen leggen ruim 250.000 leraren, samen met hun schoolleiders en schoolbestuurders gezamenlijk een stevige basis voor het persoonlijke, maatschappelijke en werkende leven van onze kinderen. Tegelijkertijd is de samenleving voortdurend in beweging. Het is dan ook noodzakelijk dat wij de kerndoelen en eindtermen van tijd tot tijd kritisch beschouwen. Bereiden ze onze kinderen nog voldoende voor of moeten ze worden herzien?

De Coördinatiegroep Curriculum.nu biedt u, namens het onderwijsveld, de visies, grote opdrachten en bouwstenen aan voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs, aangevuld met aanbevelingen voor de bovenbouw van het vmbo, havo en vwo.¹ De opbrengsten van de ontwikkelteams zijn zeker géén kant-en-klare lesmethodes. Het zijn ook geen informatieteksten voor leraren. De opbrengsten bestaan uit visies, grote opdrachten en bouwstenen die de ontwikkelteams van leraren en schoolleiders hebben opgeleverd. De opbrengsten zijn het fundament voor de kerndoelen en eindtermen, waarop uiteindelijk elke school, ongeacht richting of pedagogisch concept, haar dagelijkse onderwijs baseert.

De ontwikkelteams zijn hierbij expliciet uitgegaan van het huidige onderwijsstelsel, de huidige onderwijstijd en de huidige vakken en profielen.² De opbrengsten zijn het resultaat van een intensief traject. Ze vormen een zorgvuldig doordacht en samenhangend geheel, dat de komende periode in de dagelijkse onderwijspraktijk beproefd moet worden.³

Het ontwikkelproces

Sinds maart 2018 buigen 125 leraren, 18 schoolleiders en 84 ontwikkelscholen uit het basisonderwijs, speciaal onderwijs en voortgezet onderwijs zich over de vraag wat de bouwstenen moeten zijn, als fundament om de kerndoelen voor het primair en voortgezet onderwijs te herzien.⁴ Onder de vlag van Curriculum.nu werken ze vandaag aan het onderwijs van morgen.⁵ De ontwikkelteams van gedreven leraren en schoolleiders leggen hiermee een basis voor de herziening van het landelijk curriculum van het primair en voortgezet onderwijs voor alle leerlingen: van de start in het primair onderwijs tot en met de eindexamenklassen van het voortgezet onderwijs, en van het speciaal onderwijs tot en met het vwo, inclusief het voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (vavo).^{6,7} Met deze voorstellen presenteren zij een basis voor een solide kerncurriculum bestaand uit Nederlands, Rekenen & wiskunde, Engels/Moderne vreemde talen, Digitale geletterdheid, Burgerschap, Mens

1 De Coördinatiegroep heeft zich bij aanvang van het traject tot doel gesteld om bouwstenen ontwikkelen voor zowel po als vo, inclusief de bovenbouw (zie bijlage 1). Gaande het traject bleek de ontwikkeling van visies en grote opdrachten echter arbeidsintensiever te zijn dan vooraf gedacht. In combinatie met complexiteit van de bovenbouw vo heeft de Coördinatiegroep in overleg met het ministerie van OCW besloten om alleen aanbevelingen voor de bovenbouw vo op te leveren.

2 Conform de Kamerbrief van Staatssecretaris Dekker van 7 juli 2017, zie Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 376.

3 Conform het Toetsingskader voor onderwijsvernieuwing van de Commissie Dijsselbloem moeten de opbrengsten van de ontwikkelteams aan de hand van practische based beleid op een beperkt aantal scholen uitgetoetst worden en de ervaringen zorgvuldig geanalyseerd worden, voordat overgegaan kan worden tot een brede implementatie. Kamerstukken II, vergaderjaar 2007-2008, 31 007, nummer 6.

4 Het curriculum omvat de doelen en inhouden van het onderwijs, waarbij verschillende niveaus te onderscheiden zijn, zoals de kerndoelen, eindtermen en referentieniveaus (nationaal) en een schooleigen invulling van vakken (school). Curriculum.nu beperkt zich tot de herziening van de nationale kerndoelen en eindtermen. De andere curriculumniveaus vallen buiten de scope van dit traject.

5 Curriculum.nu is een initiatief van de Algemene Onderwijsbond (AoB), CNV Onderwijs, de Federatie van Onderwijsvakorganisaties (FvOv), de PO-Raad, de VO-raad, de Algemene Vereniging Schoolleiders (AVS), het Landelijk Actie Komitee Scholieren (LAKS) en Ouders & Onderwijs.

6 Parallel aan en op eenzelfde wijze als Curriculum.nu vernieuwt de Vereniging Classici Nederland de examenprogramma's van Griekse en Latijnse taal en cultuur (zie www.klassieken.nu).

7 De beroepsgerichte programma's in het vmbo vallen buiten Curriculum.nu. Deze vakken zijn in 2016 vernieuwd (zie: www.nieuwvmbo.nl).

& maatschappij, Mens & natuur, Kunst & cultuur en Bewegen & Sport.^{8,9} Elke school moet naast het landelijke kerncurriculum voldoende ruimte krijgen voor een school eigen onderwijsaanbod.

Opbrengsten Curriculum.nu

Het Nederlandse curriculum wordt op onderdelen regelmatig tegen het licht gehouden en geactualiseerd. Toch waren niet eerder leraren, leerlingen, ouders, schoolleiders en schoolbestuurders samen eigenaar van een curriculumherziening. Gezamenlijk herzien ze het curriculum vanaf de voorschoolse educatie tot het vervolgonderwijs. Door deze gezamenlijkheid zijn ze in staat om een brug te slaan tussen de dagelijkse onderwijspraktijk en het onderwijs van de toekomst. Minister Slob noemde Curriculum.nu in maart 2018 daarom ook een uniek traject.¹⁰ Aan de hand van hun gezamenlijke ervaring, kennis en expertise kunnen de leraren en schoolleiders in de ontwikkelteams samenhangend en integraal het beste de contouren schetsen van wat leerlingen wanneer moeten kennen en kunnen én wat haalbaar is in de onderwijspraktijk. Zij hebben zich daarbij in een open en transparant proces laten voeden door de inbreng van collega's, leerlingen en ouders, vakverenigingen, wetenschappers, professionals van lerarenopleidingen en het vervolgonderwijs, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven. Het proces tot dus ver was er op gericht om iedereen die betrokken wilde zijn de gelegenheid te bieden om zijn of haar mening kenbaar te maken. Het is van belang dat na het politieke proces leraren, schoolleiders en schoolbestuurders breed geïnformeerd worden en actief betrokken blijven bij het nadenken hoe de curriculumherziening in de praktijk kan worden vormgegeven. Tal van organisaties hebben reeds aangegeven hierbij een rol te willen spelen.

Scherpe keuzes noodzakelijk

Tijdens het ontwikkelproces hebben de leraren en schoolleiders regelmatig scherpe keuzes moeten maken. Het huidige curriculum is overladen¹¹ en is aan herziening toe. Mondiale thema's als duurzaamheid, globalisering, technologie en gezondheid hebben explicieter een plek gekregen. Het funderend onderwijs bedient een grote diversiteit aan kinderen: leerlingen van het basisonderwijs, het speciaal basisonderwijs, het speciaal onderwijs, het voortgezet speciaal onderwijs, het praktijkonderwijs, het beroepsgericht vmbo, de vmbo theoretische leerweg, het havo en het vwo. Samen met de ontwikkelscholen stonden de teams voor de uitdaging om voor alle leerlingen een gemeenschappelijk curriculum te ontwikkelen, waarbij elke schoolsoort zijn eigenheid behoudt en leerlingen een doorlopende leerlijn ervaren.

Het maken van scherpe keuzes betekent automatisch ook dat niet iedereen tevreden is met de door de ontwikkelteams gemaakte keuzes. De afgelopen maanden hebben de teams veelvuldig contact gehad met de ontwikkelscholen, met collega-leraren, vakverenigingen, schoolleiders, schoolbestuurders, vervolgonderwijs, wetenschap en bedrijfsleven. Iedereen die dat wilde, heeft in de afgelopen periode uitvoerig de gelegenheid gekregen om mee te praten en mee te denken. De ontwikkelteams hebben ruim 2.700 reacties gehad op hun tussenproducten, waarbij een veelvoud aan mensen betrokken is geweest. De teams hebben hun voorstellen continu tegen het licht gehouden en een open dialoog gevoerd. Elke reactie is meegenomen in discussies, maar de teams hebben telkens hun eigen afwegingen gemaakt. Daarnaast heeft een onafhankelijke Adviesgroep van hoogleraren in de onderwijswetenschappen gedurende het ontwikkelproces gereflecteerd op de mate van samenhang, doorlopende leerlijnen en het beperken tot de kern (terugdringen van overladenheid).

⁸ Curriculum.nu gaat hierbij uit van de in de Wet op het voortgezet onderwijs genoemde leergebieden van de onderbouw VO, aangevuld met Digitale geletterdheid en Burgerschap. Dit is een organisatorische keuze voor het ontwikkelproces an sich. In de ogen van de Coördinatiegroep blijven de huidige profielen en vakken bestaan.

⁹ De Coördinatiegroep was oorspronkelijk voornemens om elf ontwikkelteams te starten. De bovengenoemde negen teams, aangevuld met 'persoonsvorming' en 'vakoverstijgende vaardigheden'. Op verzoek van de Tweede Kamer heeft de Coördinatiegroep hiervan afgezien. Zie de motie van het Lid Rog c.s. van 20 april 2017 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 362).

¹⁰ Startdag Curriculum.nu (8 maart 2018), zie <https://www.youtube.com/watch?v=XYETLlqxe5g>.

¹¹ Het ontbreken van een stabiele, heldere en samenhangende opdracht aan scholen heeft in de ogen van veel leraren, schoolleiders en bestuurders geleid tot een overladen curriculum. Zie Tweede Kamer, vergaderjaar 2014-2015, 31 293, nummer 226.

Adviezen van de Coördinatiegroep

De leraren, schoolleiders, schoolbestuurders, ouders en leerlingen, vertegenwoordigd in de Coördinatiegroep, achten het van groot belang om het curriculum in het primair en voortgezet onderwijs te herzien. Tegelijkertijd realiseren wij ons dat we veel van onze leraren, schoolleiders en schoolbestuurders vragen. Het onderwijs heeft te maken met complexe vraagstukken die grote impact hebben op de scholen. De werkdruk is hoog en het tekort aan leraren in het primair onderwijs en voor bepaalde vakken in het voortgezet onderwijs zijn een zorg. Om de curriculumherziening op effectieve wijze een vervolg te geven, geeft de Coördinatiegroep in aanvulling op de opbrengsten, de minister van het funderend onderwijs zeven adviezen:

1. Geef het onderwijsveld voldoende middelen, tijd, ruimte en professionaliseringsmogelijkheden om de curriculumherziening uit te werken, in te voeren en te borgen.
2. Organiseer een structurele cyclus van curriculumherziening in het primair en voortgezet onderwijs.
3. Baseer de kerndoelen van het primair onderwijs en de onderbouw voortgezet onderwijs op het samenhangend geheel van visies, grote opdrachten en bouwstenen van de ontwikkelteams.
4. Veranker digitale geletterdheid en burgerschap in het curriculum.
5. Borg loopbaanontwikkeling en -begeleiding in het onderwijsprogramma van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs.
6. Werk het kerncurriculum van de bovenbouw van het vmbo, havo en vwo uit volgens dezelfde werkwijze als het primair onderwijs en de onderbouw vo.
7. Laat toetsing het curriculum volgen en het realiseren van de onderwijsdoelen optimaal ondersteunen.

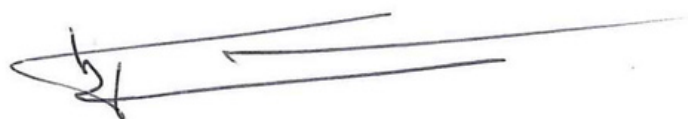
De Coördinatiegroep kijkt er naar uit om ook in de volgende fase van Curriculum.nu een actieve rol te spelen, zodat we gezamenlijk de kwaliteit van het funderend onderwijs verhogen en de jongeren van nu optimaal voorbereiden op hun toekomst.

Met vriendelijke groet,

Mede namens de leraren en schoolleiders uit de ontwikkelteams,

Theo Douma

Voorzitter van de Coördinatiegroep Curriculum.nu

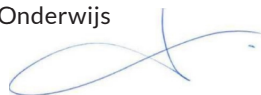
Liesbeth Verheggen
Aob

Petra van Haren
Algemene Vereniging Schoolleiders

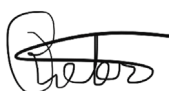
Jan de Vries
waarnemend voorzitter CNV Onderwijs

Jilles Veenstra
Federatie van Onderwijsvakorganisaties

Pieter Lossie
Landelijk Actie Komitee Scholieren

Lobke Vlaming
Ouders & Onderwijs

Anko van Hoepen
PO-Raad

Paul Rosenmöller
VO-raad

INHOUDSOPGAVE

1. Curriculum van, voor en door het onderwijsveld	3
1.1 Het initiatief	4
1.2 De ontwerpprincipes van Curriculum.nu	5
2. Het ontwikkelproces	7
2.1 De ontwikkelteams en ontwikkelscholen	8
2.2 Opdracht en werkwijze	9
2.3 Het consultatieproces	10
2.4 Wetenschappelijke inbreng	12
3. Opbrengsten Curriculum.nu	13
3.1 Een voorstel voor een eigentijds curriculum	14
3.2 Een versterkte doorlopende leerlijn	15
3.3 Een basis voor een meer samenhangend curriculum	15
3.4 Een basis voor een compact kerncurriculum	16
3.5 Balans in de drie hoofdoelen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming	17
4. Adviezen van de Coördinatiegroep Curriculum.nu	18
4.1 Randvoorwaarden voor de implementatie van de curriculumherziening	19
4.2 Uitwerking van de kerndoelen po en vo onderbouw	21
4.3 Uitwerking van de eindtermen vo	23
4.4 Toetsing en examinering	24
BIJLAGEN	25
Bijlage 1: Het plan van aanpak Coördinatiegroep Curriculum.nu	27
Bijlage 2: Reflectie leraren en schoolleiders aan zet	33
Bijlage 3: De ontwikkelscholen	36
Bijlage 4: De werkopdracht ontwikkelteams	40
Bijlage 5: Notitie van de Adviesgroep Curriculum.nu	47
Bijlage 6: Verantwoording over het consultatieproces	55
Bijlage 7: Overzicht van de geraadpleegde vakexperts	58
Bijlage 8: Samenstelling van de Coördinatiegroep	60

1.

CURRICULUM VAN, VOOR EN DOOR HET ONDERWIJSVELD

1.1 Het initiatief

In het voorjaar van 2017 hebben de Algemene Onderwijsbond, CNV Onderwijs, de Federatie van Onderwijsvakorganisaties en het Platform Vakinhoudelijke Verenigingen Voortgezet Onderwijs (verenigd in de toenmalige Onderwijscoöperatie) samen met de PO-Raad, de VO-raad, de Algemene Vereniging Schoolleiders (AVS), het Landelijk Actie Komitee Scholieren (LAKS) en Ouders & Onderwijs het initiatief genomen voor de herziening van het curriculum van het primair en voortgezet onderwijs.^{1,2}

Het publieke debat over een actualisering van de kerndoelen en eindtermen was al enkele jaren gaande.³ De noodzaak om het curriculum te vernieuwen stond buiten kijf. De vakverenigingen gaven bijvoorbeeld aan dat hun vak of leergebied inhoudelijk (deels) vernieuwd moest worden.⁴ Nieuwe thema's werden met enige regelmaat aan het curriculum toegevoegd, zonder dat andere onderdelen geschrapt werden, waardoor er (met name in het primair onderwijs) overladenheid ontstond.⁵ Daarnaast sloten de geleerde kennis en vaardigheden niet voldoende aan op datgene dat de arbeidsmarkt vroeg.⁶ Het curriculum bewoog niet voldoende mee met maatschappelijke ontwikkelingen als technologisering, internationalisering, individualisering en de flexibilisering van de arbeidsmarkt.

De wijze waarop curriculumvernieuwing in het verleden tot stand kwam, kon echter niet op brede instemming rekenen. Het curriculum werd weliswaar regelmatig vernieuwd, maar dit gebeurde niet of nauwelijks gestructureerd. Het ministerie van OCW herzag het curriculum ad hoc, op basis van signalen van de vakverenigingen en belangenorganisaties en naar aanleiding van incidenten, waardoor noodzakelijke wetenschappelijke en maatschappelijke (vak)vernieuwingen niet, te laat of geïsoleerd plaatsvonden.⁷ Ten slotte werd het publieke debat over een curriculumherziening hoofdzakelijk over de hoofden van leraren, schoolleiders en schoolbestuurders gevoerd, en niet door leraren, schoolleiders en schoolbestuurders. Een onderwijsherziening kan alleen succesvol zijn als leraren, schoolleiders en schoolbestuurders volwaardig betrokken en bereid zijn om ermee aan de slag te gaan.⁸

1 Zie bijlage 1: Plan van Aanpak van de Coördinatiegroep Curriculum.nu.

2 Het curriculum omvat de doelen en inhouden van het onderwijs, waarbij verschillende niveaus te onderscheiden zijn, zoals het Europees Referentiekader voor vreemde talenonderwijs (internationaal), de kerndoelen en eindtermen (nationaal) en een schoolleiden invulling van vakken (school) (zie: J. van den Akker, Curriculum perspectives: an introduction. In: J. van den Akker, W. Kuipers en Y. Hameyer (eds.), Curriculum landscapes and trends (2003)). Curriculum.nu richt zich op de herziening van de landelijke kerndoelen en eindtermen. De andere curriculumniveaus vallen buiten de scope van dit traject.

3 Het ministerie van OCW richtte in 2015 samen met de sectorraden het Platform Onderwijs 2032 op, dat 'op basis van een breed maatschappelijk debat diende te komen tot een gedragen visie op een toekomst gericht curriculum' (zie: Instellingsbesluit Platform Ons Onderwijs 2032, Staatscourant, nummer 10783, van 21 april 2015). De conclusies van het platform leidde echter tot verdeelde politieke en maatschappelijke reacties.

4 Kamerstukken II, Vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 376.

5 Zie de verkenning overladenheid op www.curriculum.nu. Naast deze verkenning zijn eveneens verkenningen uitgevoerd naar samenhang, technologie, vmbo en toetsing en examinering. Deze zijn eveneens op de bovengenoemde website te vinden.

6 Ter Weel, B. & Kok, S., Taken en vaardigheden in beeld: de Nederlandse arbeidsmarkt in taken. (CPB, Den Haag 2013).

7 Onderwijsraad, Een eigentijds curriculum (Den Haag 2014).

8 R. Kneyber en D. Zevenbergen, De sluipende crisis. Waarom het onderwijs niet beter wordt (2018).

1.2 De ontwerpprincipes van Curriculum.nu

Het initiatief van de leraren, schoolleiders, schoolbestuurders, leerlingen en ouders, verbonden in de Coördinatiegroep, ligt in lijn met eerdere initiatieven om 'het bij de tijd houden van het onderwijs een taak te laten zijn van leraren, schoolleiders en besturen'.⁹

In februari 2017 pleitte de Coördinatiegroep voor een integrale en samenhangende curriculumherziening van onderaf: een herziening van, voor en door het onderwijsveld, waarbij voldoende tijd, middelen en professionaliseringsmogelijkheden gecreëerd worden om het primair en voortgezet onderwijs te versterken.¹⁰

In deze curriculumherziening hanteert de Coördinatiegroep vijf ontwerpprincipes om tot een integraal en samenhangend curriculum te komen. De Coördinatiegroep heeft deze vijf ontwerpprincipes gekozen, omdat ze als rode draden door de onderwijsdebatten van de afgelopen jaren liepen:

- **Reduceren van overladenheid:**¹¹ een veel gehoorde klacht is dat het huidige curriculum te overladen is. Leraren moeten jaarlijks te veel lesstof behandelen binnen de beschikbare tijd. Dit vraagstuk wordt meer prangend door de introductie van digitale geletterdheid en burgerschap als nieuwe elementen van het curriculum.
- **Stimuleren van doorlopende leerlijnen:**¹² het huidige curriculum is een lappendeken. Vakken en programmaonderdelen worden individueel vernieuwd, zonder dat er oog is voor het opvolgend onderwijs en de aanpalende vakken. De kerndoelen in het primair en voortgezet onderwijs zijn apart van elkaar ontwikkeld. Engels in het primair onderwijs sluit bijvoorbeeld niet goed aan op het vak in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Bij het uitwerken van een herzien curriculum moet expliciet uitgegaan worden van doorlopende leerlijnen; zowel verticale leerlijnen (po-vo-vervolgonderwijs) als van horizontale leerlijnen (met name op het snijvlak tussen het vmbo en havo).
- **Stimuleren van samenhang binnen en tussen vakken en leergebieden:** het huidige curriculum bestaat uit weinig concrete kerndoelen en kleine en versnipperde eindtermen. Bepaalde onderwerpen worden in meerdere leerjaren in uiteenlopende vakken verschillend behandeld. De termen en definities verschillen bovendien van vak tot vak en binnen een vak tussen het primair en voortgezet onderwijs. Met een integrale herziening van het curriculum kunnen nadrukkelijk de parallellen tussen vakken versterkt worden en krijgt de lesstof meer betekenis. De herziening laat de huidige vakken en vakkenstructuur in het voortgezet onderwijs echter ongemoeid.
- **Invoeren van een kerncurriculum en meer ruimte voor een schooleigen aanbod:**¹³ alle leerlingen in het funderend onderwijs, ongeacht achtergrond of afkomst, moeten hetzelfde kerncurriculum aangeboden krijgen. Dit geldt voor de leerlingen vanaf de start van het primair onderwijs tot en met de eindexamenklassen van het voortgezet onderwijs. En van het speciaal onderwijs tot en met het vwo. Dit kerncurriculum bestaat in elk geval uit taal en rekenen en wordt aangevuld met andere kerndoelen en eindtermen. Een kerncurriculum biedt alle leerlingen dezelfde kansen en mogelijkheden. Doordat het kerncurriculum compacter is dan het huidige landelijke curriculum (met als vuistregel 70 procent van de huidige onderwijstijd) wordt tijd vrijgespeeld voor het schooleigen keuzedeel (30 procent).

9 In september 2014 publiceerden negen gezichtsbepalende onderwijspecialisten en de onderwijswoordvoerders van de VVD en de PvdA de notitie 'Samen leren: aanbevelingen uit het onderwijs', waarin verschillende flagrante maatregelen opgesomd worden om de kwaliteit van het Nederlands onderwijs te verhogen. Een van de voorstellen is om leraren een nieuw en uitdagend curriculum vorm te laten geven, met de inbreng van oud-leerlingen en werkgevers. Zie: <https://www.delerarenagenda.nl/documenten/publicaties/2015/07/22/notitie-samen-leren-aanbevelingen-uit-het-onderwijs>.

10 Kamerstukken II, Vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 357, bijlage.

11 LAKS, Brief van het Landelijk Actie Komitee Scholieren aan de ontwikkelteams (maart 2018) zie: www.curriculum.nu.

12 LAKS, Rapportage scholierencongressen curriculum en digitalisering (2015); Platform Onderwijs2032, Ons onderwijs 2032. Eindadvies (2016); Onderwijscoöperatie, Verdiepingsfase Onderwijs 2032. Geef leraren de hoofdrol bij curriculumontwikkeling (november 2016); LAKS, Brief van het Landelijk Actie Komitee Scholieren aan de ontwikkelteams (maart 2018) zie: www.curriculum.nu.

13 LAKS, Rapportage scholierencongressen curriculum en digitalisering (2015); Platform Onderwijs2032, Ons onderwijs 2032. Eindadvies (2016); Onderwijscoöperatie, Verdiepingsfase Onderwijs 2032. Geef leraren de hoofdrol bij curriculumontwikkeling (november 2016); Researchned, Peiling Onderwijs2032. Peiling onder leerlingen, ouders en lerarenopleiders ten behoeve van de verdiepingsfase Onderwijs2032 (november 2016).

De invulling van het keuzedeel moet de kansgelijkheid versterken, waarin scholen hun onderwijs kunnen inrichten passend bij de leerlingenpopulatie, onderwijsbehoefte of specifiek concept.

- Aanbrengen van een evenwichtige balans tussen de hoofddoelen van het onderwijs:¹⁴ van oudsher vormen kwalificatie, persoonsvorming en socialisering de hoofddoelen van het onderwijs. Scholen werken vanuit hun eigen identiteit en onderwijsvisie aan deze brede opdracht. De laatste jaren is echter in toenemende mate de nadruk komen te liggen op kwalificatie.¹⁵ Deze curriculumherziening richt zich op de ontwikkeling van een kerncurriculum waarbij het evenwicht weer hersteld wordt. Dit is beperkt tot een beschrijving van het kennen en kunnen van leerlingen.

---

14 De hoofddoelen vinden hun basis in zowel de Wet op het primair onderwijs (artikel 8, onder 2) als in de Wet op het voortgezet onderwijs (zie bijvoorbeeld artikel 10, onder 2, lid a). In de WPO staat vermeld: 'Het onderwijs richt zich in elk geval op de emotionele en verstandelijke ontwikkeling, en op het ontwikkelen van creativiteit, op het verwerven van noodzakelijk kennis en van sociale, culturele en lichamelijke vaardigheden.'; zie eveneens Onderwijsraad, *De volle breedte van onderwijskwaliteit. Van smal beoordelen naar breed verantwoord* (Den Haag 2016); Researchned, *Peiling Onderwijs2032. Peiling onder leerlingen, ouders en lerarenopleiders ten behoeve van de verdiepingsfase Onderwijs2032* (november 2016); LAKS, *Brief van het Landelijk Actie Komitee Scholieren aan de ontwikkelteams* (maart 2018) zie: www.curriculum.nu.

15 K. Putters, *Moedig onderwijsbestuur* (Den Haag 2015), *Onderwijsraad, De volle breedte van onderwijskwaliteit. Van smal beoordelen naar breed verantwoord* (Den Haag 2016).

2.

HET ONTWIKKEL- PROCES

Onder de vlag van Curriculum.nu zijn voor de eerste maal in de Nederlandse onderwijsgeschiedenis leraren, leerlingen, ouders, schoolleiders en schoolbestuurders aan zet geweest bij een brede curriculumherziening. De ontwikkelteams en de ontwikkelscholen zijn samen met de Coördinatiegroep een iteratieve samenwerking gestart. Dit is een bijzonder intensief en leerzaam proces geweest, waaraan door vele partijen is bijgedragen. De samenwerking heeft de opbrengsten scherper gemaakt, beter aansluitend bij de onderwijspraktijk en de leerlingen van vandaag de dag.

2.1 De ontwikkelteams en de ontwikkelscholen

In het voorjaar van 2018 startten negen zorgvuldig samengestelde ontwikkelteams met de vraag wat leerlingen moeten kennen en kunnen om goed voorbereid te zijn op hun toekomst.¹⁶ Elk ontwikkelteam bestond uit circa 15 leraren en schoolleiders uit het basisonderwijs, speciaal onderwijs, verschillende onderwijssoorten van het voortgezet onderwijs en de bestaande vakdisciplines. Ook is rekening gehouden met regionale spreiding en denominatie.¹⁷ De leraren van de ontwikkelteams werken als groeps- of vakleerkracht voor de klas, waardoor ze relevante en actuele kennis, expertise en bevoegdheid voor hun vak en hun leerlingen meebrachten.¹⁸ Dat ze hun eigen praktijk en leerlingen als uitgangspunt hebben kunnen nemen heeft naar de mening van de ontwikkelteams bijgedragen aan een betere aansluiting van de voorstellen op de praktijk.¹⁹ In de sectoroverstijgende teams konden leraren en schoolleiders gezamenlijk werken aan een doorlopende leerlijn. Deze uitwisseling is voor de teams zeer verrijkend geweest.²⁰

¹⁶ Voor een impressie van de selectiedag van de ontwikkelteamleden zie <https://www.youtube.com/watch?v=4hNQ2xCZg8Q>.

¹⁷ Op de website www.curriculum.nu is per ontwikkelteam te zien welke leraren en schoolleiders deelnemen.

¹⁸ <https://curriculum.nu/wp-content/uploads/2017/09/Reglement-voor-de-selectie-van-ontwikkelteams-en-ontwikfelscholen.pdf>.

¹⁹ Zie bijlage 2: Reflectie leraar aan zet.

²⁰ Zie bijlage 3: De ontwikkelscholen.

De ontwikkelteams werkten gedurende anderhalf jaar samen met ontwikkelscholen, circa acht tot twaalf per leergebied. Dit betreft een diverse groep van 84 scholen. De ontwikkelscholen hadden enerzijds de taak om te reflecteren – als scholenteam en met de eigen ouders en leerlingen - op de tussenproducten van de ontwikkelteams. Daarnaast is elke ontwikkelschool aan de slag gegaan met haar eigen ontwikkeling binnen het leergebied, passend bij de eigen schoolvisie. De scholen hebben duidelijke verbindingen kunnen leggen met hun uitwerking op school en hebben het gesprek over het curriculum gestart.²¹ Op deze wijze werden in het proces de landelijke ontwikkeling van bouwstenen verbonden aan ontwikkelingen in de schoolpraktijk.²²

2.2 Opdracht aan de ontwikkelteams

De ontwikkelteams werkten in acht ontwikkelsessies van meerdere dagen aan een basis voor herziening van het curriculum. Per ontwikkelsessie gaf een concrete werkopdracht richting aan de gezamenlijke opbrengsten, maar liet de teams vrij in de uitwerking.²³ De werkopdracht is opgesteld in afstemming met de wetenschappelijke Adviesgroep, bestaande uit wetenschappers met expertise op het gebied van curriculumontwikkeling. De Adviesgroep adviseerde de Coördinatiegroep over de kwaliteit van het ontwikkelproces.²⁴

Ondersteuning van de teams

Voor de uitvoering van de opdracht werden de ontwikkelteams ondersteund door inhoudelijke medewerkers van de het landelijk expertisecentrum voor leerplanontwikkeling (SLO) en door procesbegeleiders. In de ontwikkelsessies hebben de teams, naast de inbreng uit het consultatieproces, gebruik gemaakt van wetenschappelijke bronnen (zie toelichtingsdocument per leergebied). Ook hadden de ontwikkelteams de beschikking over andere ondersteunende materialen, waaronder een handreiking brede vaardigheden en inzichten uit de ontwikkelingspsychologie. Ook de wisselwerking met leerlingen, maatschappelijke organisaties en andere stakeholders was voor leraren verrijkend.

Een lerend proces

De werkopdracht gaf richting aan de gezamenlijke voortgang en opbrengsten. Binnen dit kader is gedurende het ontwikkelproces steeds ingespeeld op de behoefte van de teams om een volgende stap te zetten om tot het beste resultaat te komen.²⁵ In het begin van het traject werd de opdracht door sommige teams te sturend en te beperkend gevonden, met name om recht te doen aan de eigenheid van hun leergebied. Naarmate het ontwikkelproces vorderde, en de teams hun opbrengsten opleverden, klonk uit verschillende ontwikkelteams de roep om meer sturing en uniformering, en ook ondersteuning gedurende de ontwikkelsessies. In de ondersteuning aan de teams is hier zo goed mogelijk op ingespeeld naar behoefte van het team. Na de eerste ontwikkelsessie in maart 2019 ontstond de zorg onder de ontwikkelteamleden over de haalbaarheid om hun werkzaamheden binnen een jaar af te ronden. De Coördinatiegroep heeft hierop geanticipeerd door uitstel aan te vragen voor oplevering en de ruimte gecreëerd om voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs aanbevelingen op te leveren in plaats van uitgewerkte bouwstenen.

21 Zie de zeven procesevaluaties van Regioplan op www.curriculum.nu.

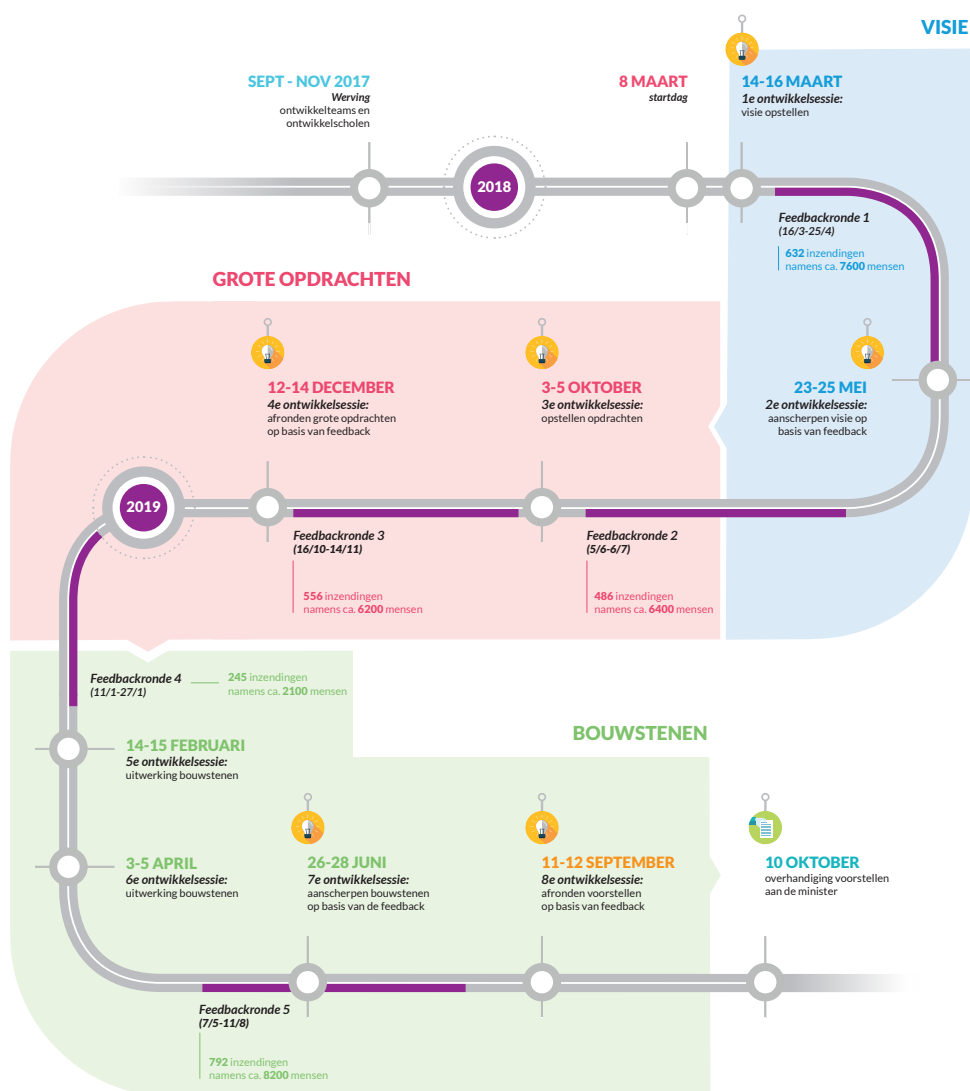
22 Zie voor meer informatie <https://curriculum.nu/ontwikkelscholen/>. Op www.curriculum.nu zijn per leergebied twee ontwikkelscholen geportretteerd.

23 Zie bijlage 4: De werkopdracht van de ontwikkelteams.

24 Zie bijlage 5: Notitie van de Adviesgroep Curriculum.nu.

25 Regioplan, *Procesevaluatie Curriculum.nu Bevindingen eerste ontwikkelsessie (Amsterdam, mei 2018)*.

2.3 Het consultatieproces

FEITEN & CIJFERS

Totaal aantal deelnemers aan door curriculum.nu georganiseerde consultatiebijeenkomsten: 514

Aantal bijeenkomsten georganiseerd door andere organisaties: 602

Totaal aantal inzendingen feedback: 2711

Aantal bezoeken website: 290.000

In samenwerking met: vakverenigingen, lerarenopleidingen, vervolgonderwijs, wetenschap, voorschoolse educatie, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties.

Een transparant en open proces

Na iedere ontwikkelsessie hebben de ontwikkelteams hun tussenproducten voorgelegd aan collega-leraren en -schoolleiders, ouders en leerlingen, vakverenigingen, wetenschappers, lerarenopleidingen, het vervolgonderwijs, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en ouders en leerlingen. Het doel van dit consultatieproces was om ruime gelegenheid te bieden voor bijdragen van een ieder die dat wil, en om de (tussen)producten verder te verbeteren en te verrijken.

In totaal hebben vijf consultatierondes plaatsgevonden waarbij individuen en organisaties gevraagd en ongevraagd konden reageren op de tussenproducten en concrete consultatievragen van de negen ontwikkelteams, zowel via een online feedbacktool met consultatievragen als in diverse bijeenkomsten en werksessies waar mensen met de ontwikkelteamleden in gesprek gingen over hun tussenproducten. Deze bijeenkomsten werden goed beoordeeld door de deelnemers; ook juist vanwege de mogelijkheid om de standpunten van andere organisaties te kunnen horen.

Rijke hoeveelheid feedback

Een zeer breed en divers palet aan stakeholders heeft op de producten gereageerd. Via de online feedbacktool zijn in totaal 2.711 reacties ingestuurd.²⁶ Aan de meerderheid van deze 2.711 inzendingen hebben meerdere personen en/of organisaties bijgedragen, waardoor in totaal vele duizenden leraren, leerlingen, ouders, professionals uit het vervolgonderwijs, maatschappelijke organisaties en bedrijven betrokken geweest. Per consultatieronde waren duizenden mensen betrokken.

Daarnaast zijn er 602 bijeenkomsten georganiseerd door andere partijen (zoals scholen, vakverenigingen en maatschappelijke organisaties) waar leden van ontwikkelteams in gesprek zijn gegaan over hun tussenproducten. Ook zijn er elf peilingen over de tussenproducten gehouden onder de eigen achterban door organisaties als het LAKS, Ouders & Onderwijs, en bijvoorbeeld de vakverenigingen voor kunst en cultuur, waarmee nog eens honderden leerlingen, ouders en leraren zijn betrokken. Door de ontwikkelscholen is ook feedback opgehaald bij leerlingen en ouders. De scholen zijn erin geslaagd beide doelgroepen actief te betrekken en dit heeft ook voor deze scholen zelf waardevolle inbreng opgeleverd.

De feedback die langs al deze kanalen is ontvangen, is zeer divers en rijk, en de ontwikkelteams hebben daar dankbaar gebruik van gemaakt om hun producten aan te scherpen. De meeste feedback was positief-kritisch van toon en richtte zich op de inhoud van de tussenproducten. Negatieve reacties gingen met name over het proces, in het bijzonder de vraag of er voldoende bekendheid en draagvlak onder leraren is.

Weging van de feedback

De ontwikkelteams volgden na elke consultatieronde dezelfde werkwijze. De ontvangen feedback is door het team geanalyseerd, gewaardeerd en verwerkt in de tussenproducten. De beoordeling of een bepaald thema verwerkt moet worden in de producten en waarom, gebeurde eerst individueel door elk ontwikkelteamlid en daarna door het team gezamenlijk. De ontwikkelteams hebben zorgvuldig gebruik gemaakt van de aangedragen opmerkingen en aanvullingen. Tegelijkertijd beseffen de teams dat niet iedereen tevreden is over de gemaakte keuzes. Het huidige curriculum is overladen, waardoor de ontwikkelteams scherpe keuzes hebben moeten maken. Keuzes waar niet iedereen zich in kan vinden. Regelmatig kwamen er bijvoorbeeld strijdige reacties op onderdelen van tussenproducten. De ontwikkelteams hebben telkens een zorgvuldige afweging gemaakt, en na elke ronde in een openbaar consultatieverslag op hoofdlijnen aangegeven welke feedback zij hebben ontvangen, en of en hoe zij die verwerkt hebben en waarom (niet).

De belangentegenstellingen die de teams ontmoetten in het consultatieproces waren voor hen een uitdaging in het ontwikkelen van de voorstellen. Ze hebben daarin gezamenlijk besluiten genomen, passend bij leerlingen, maar realiseren zich dat ze hiermee niet iedereen tevreden stemmen.

26

Zie bijlage 6: Het consultatieproces.

2.4 Wetenschappelijke inbreng

Om te komen tot een goede onderbouwing van de opbrengsten, is wetenschappelijke inbreng en internationale ervaringen op verschillende manieren benut in het traject. De ontwikkelteams hebben gebruik gemaakt van wetenschappelijke bronnen en zijn ondersteund door curriculumexperts met een brede deskundigheid in het leergebied. Ook hebben wetenschappelijke experts feedback gegeven op de tussenproducten. Om de wetenschappelijke inbreng te borgen is aan het begin van het traject een onafhankelijke wetenschappelijke Adviesgroep ingesteld. De Adviesgroep adviseerde de Coördinatiegroep over het ontwikkelproces en de werkopdracht met bijbehorende ondersteuning aan de ontwikkelteams. Ook reflecteerde de Adviesgroep op de opbrengsten van de ontwikkelteams vanuit het perspectief van samenhang, doorlopende leerlijn en overladenheid.²⁷

Om de vakinhoudelijke kwaliteit te borgen, heeft de Coördinatiegroep per leergebied 3 à 4 vakinhoudelijke experts gevraagd te reflecteren op de vakinhoudelijk kwaliteit van de tussenproducten midterm en aan het einde van het traject.²⁸ Daar waar de Adviesgroep steeds reflecteerde op de opbrengsten aan de hand van integrale kwaliteitscriteria, richtten de vakexperts zich op de vakinhoudelijke kwaliteit van ieder leergebied. De opbrengsten van de ontwikkelteams zijn tevens vanuit een internationaal vergelijkend perspectief gezien. De OECD is gevraagd te reflecteren op de conceptvoorstellen aan de hand van het internationaal vastgestelde Education 2030 raamwerk. De uitkomsten van de reflectie zijn door de ontwikkelteams meegenomen als input voor de laatste ontwikkelsessie.

---

²⁷ Zie bijlage 5: Notitie van de Adviesgroep Curriculum.nu.

²⁸ Zie bijlage 7: Overzicht van de geraadpleegde vakexperts.

3.

OPBRENGSTEN CURRICULUM.NU

Als opbrengst van het ontwikkelproces presenteren de ontwikkelteams hun voorstel voor het actualiseren van het curriculum. Het voorstel bestaat per leergebied uit een visie, grote opdrachten, bouwstenen voor po en vo onderbouw en aanbevelingen voor vo bovenbouw. De teams bieden dit voorstel aan als fundament voor het herzien van het curriculum. Het zijn geen kant-en-klare kerndoelen en eindtermen, leerlijnen of lesmethodes, maar een integrale basis voor de vervolgfase waarin de doelen worden uitgewerkt. Met het uitwerken van deze basis doen de ontwikkelteams een voorstel voor een eigentijds curriculum, en hebben zij een bijdrage geleverd aan het versterken van de doorlopende leerlijn, het bevorderen van samenhang in het curriculum en het verminderen van overlappendheid.

3.1 Een voorstel voor een eigentijds curriculum

Het voorstel van de ontwikkelteams beschrijft de gemeenschappelijke kern voor leerlingen in het (voortgezet) speciaal onderwijs,²⁹ primair onderwijs en voortgezet onderwijs. De opbrengsten beschrijven dat wat leerlingen nodig hebben om door te kunnen stromen naar het vervolgonderwijs en om leerlingen dezelfde kansen te geven om aan de arbeidsmarkt en de samenleving deel te nemen. Het voorstel richt zich op het landelijke curriculum.³⁰ Het 'wat', de doelen en inhouden, beperkt zich tot het kennen en kunnen van leerlingen.³¹ Het schooleigen curriculum, en daarmee de wijze van uitgang geven aan het onderwijs (het 'hoe'), valt buiten de scope van Curriculum.nu.³²

Bij het uitwerken van het voorstel hebben de ontwikkelteams een zorgvuldige afweging gemaakt tussen wat behouden moet blijven en wat nieuwe accenten zijn. Naast een voorstel voor het actualiseren van de bestaande leergebieden³³ zijn digitale geletterdheid en burgerschap uitgewerkt als nieuwe onderdelen van het curriculum. Deze twee leergebieden beschrijven de kennis en vaardigheden die leerlingen nodig hebben om te participeren in de (digitale) samenleving. Naast kennis en vaardigheden per leergebied hebben de ontwikkelteams vier gezamenlijke thema's benoemd die voor leerlingen met het oog op hun toekomst van belang zijn: duurzaamheid, technologie, globalisering en gezondheid. Deze *mondiale thema's*³⁴ zijn waar passend uitgewerkt in de verschillende leergebieden, steeds vanuit een eigen vakinhoudelijk perspectief.

Ook zijn in de leergebieden *brede vaardigheden* uitgewerkt die belangrijk zijn voor het toekomstige werken en leven van leerlingen.³⁵ Het betreft zowel vaardigheden met betrekking tot manieren van denken en (praktisch) handelen, het omgaan met anderen, als vaardigheden die leerlingen in staat stellen tot persoonlijke reflectie.³⁶ Op verzoek van de Tweede Kamer zijn deze vaardigheden als onderdeel van de leergebieden uitgewerkt in plaats van als een aparte opdracht.³⁷

29 In de vervolgfase behoeven de bouwstenen voor met name de uitstroombestemming arbeid en dagbesteding en doelgroepen zeer moeilijk lerende kinderen en (ernstig) meervoudig gehandicapte leerlingen een nadere uitwerking.

30 Het curriculum omvat de doelen en inhouden van het onderwijs, waarbij verschillende niveaus te onderscheiden zijn, zoals het Europees Referentiekader voor vreemde talenonderwijs (internationaal), de kerndoelen en eindtermen (nationaal) en een schooleigen invulling van vakken (school). Curriculum.nu beperkt zich tot de herziening van de nationale kerndoelen en eindtermen. De andere curriculumniveaus vallen buiten de scope van dit traject.

31 Conform de motie van het lid Van Meenen van 20 april 2017 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 298).

32 Wel zijn de ontwikkelscholen gestimuleerd om te werken aan het schooleigen curriculum van het betreffende leergebied.

33 De ontwikkelteams zijn uitgegaan van de indeling in leergebieden van de kerndoelen in vo onderbouw.

34 De thema's raken aan de Sustainable development goals, zie: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals>.

35 Inspectie van het onderwijs (2019), Onderwijsraad (2014), WRR (2013).

36 Handreiking brede vaardigheden, zie www.curriculum.nu.

37 Conform de motie Rog c.s. zijn de brede vaardigheden per leergebied uitgewerkt. Zie de motie van het Lid Rog c.s. van 20 april 2017 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 362).

3.2 Een versterkte doorlopende leerlijn

Dit traject bood de unieke mogelijkheid om voor primair en voortgezet onderwijs gelijktijdig het curriculum te herzien. Met het voorstel van de ontwikkelteams kunnen de kerndoelen en eindtermen zo geformuleerd worden dat de overgang van primair naar voortgezet onderwijs voor leerlingen soepeler wordt en beter aansluit bij het vervolgonderwijs. Een betere doorlopende leerlijn - ook binnen onderwijssectoren - voorkomt hiaten en onnodige overlap en zorgt ervoor dat het onderwijs voor leerlingen aansprekend en uitdagend blijft.

De opbrengsten van de ontwikkelteams vormen de basis van de doorlopende leerlijn voor alle leerlingen. De visie beschrijft de inhoud, relevantie en positie van het leergebied. De *grote opdrachten* beschrijven wat tot de kern van het leergebied behoort: de essenties van het leergebied. Op basis van de visie en de grote opdrachten zijn bouwstenen van kennis en vaardigheden uitgewerkt in een opbouw van po naar vo onderbouw en aanbevelingen voor vo bovenbouw. De *bouwstenen* beschrijven voor po en vo onderbouw de meest typerende kennis en vaardigheden. De *aanbevelingen* voor vo bovenbouw beschrijven op welke wijze de grote opdrachten en bijbehorende bouwstenen uitgewerkt kunnen worden voor de bovenbouw en welke inhoudelijke schoolsoort specifieke accenten daarbij meegenomen moeten worden. Het gaat om richtinggevend inhoudelijke aanbevelingen voor de vervolgfase.

Bij het uitwerken van de doorlopende leerlijn was de aansluiting op de voorschoolse periode en het vervolgonderwijs een belangrijk aandachtspunt. Hiervoor is intensief afgestemd met zowel voorschoolse organisaties³⁸ als het vervolgonderwijs. In de bouwstenen is waar mogelijk aangegeven waar differentiatie naar verschillende leerwegen en schoolsoorten in het vo op zijn plaats is, maar dit punt heeft een nadere uitwerking in de vervolgfase. De horizontale doorstroming tussen de verschillende leerwegen en schoolsoorten in het vo is daarbij ook een aandachtspunt. Dit geldt tevens voor de uitwerking voor het (voortgezet) speciaal onderwijs. Lecso, het Platform Praktijkonderwijs en de Stichting Platforms vmbo geven aan dat voor leerlingen met een extra ondersteuningsbehoefte, met name voor de uitstroombestemming arbeid en dagbesteding en de doelgroep zeer moeilijk lerende kinderen, de bouwstenen in het vervolg een nadere uitwerking behoeven. Het Platform Praktijkonderwijs heeft aangegeven in de volgende fase graag op basis van de nu voorgestelde bouwstenen het eigen praktijkonderwijscurriculum met de praktijkscholen te herzien.

3.3 Een basis voor een meer samenhangend curriculum

Naast het versterken van de doorlopende leerlijn was ook het bevorderen van samenhang binnen en tussen leergebieden een belangrijk uitgangspunt voor de herziening. Binnen elk leergebied hebben ontwikkelteams de visie, grote opdrachten en bouwstenen als een samenhangend geheel uitgewerkt. De samenhang wordt beschreven in het toelichtingsdocument per leergebied.³⁹

38 Mede op verzoek van de staatssecretaris van SZW en de minister van Onderwijs zijn meerdere gesprekken gevoerd met de brancheorganisaties van kinderopvang (BKO en BMK), met de Stichting Bureau Kwaliteit Kinderopvang (BKK) en met Pact voor Kindcentra. BKK heeft regionale sessies belegd, waarbij leden van ontwikkelteams met werkenden in de kinderopvang de mogelijkheden tot afstemming tussen het pedagogisch curriculum kinderopvang en de tussenproducten van Curriculum.nu hebben verkend.

39 Zie Samen bouwen aan het primair en voortgezet onderwijs van morgen. Deel 2: Voorstellen voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen (Den Haag, 10 oktober 2019) en de toelichting op de voorstellen.

Ook de samenhang tussen de leergebieden is uitgewerkt in het voorstel. De ontwikkelteams hebben intensief met elkaar afgestemd, en tussentijds is gereflecteerd op de onderlinge samenhang. Dit heeft geleid tot het uitvoerig leggen van verbanden tussen bouwstenen van verschillende leergebieden.⁴⁰

Tegelijkertijd zijn er nog punten waarop samenhang verder versterkt kan worden in de vervolgfase. In dit traject was de tijd vooral nodig om tot een uitwerking van de gewenste kennis en vaardigheden per leergebied te komen. Het was voor de ontwikkelteams bij tijd en wijle een zoektocht om de specifieke aard van het leergebied uit te werken binnen het gemeenschappelijke kader dat werd meegegeven in de werkopdracht. Dat maakt dat er verschillen zijn tussen leergebieden en punten waarop de consistentie verder versterkt kan worden. Dit betreft onder andere de uitwerking van de brede vaardigheden in de leergebieden. Ook de samenhang tussen de leergebieden Burgerschap en Digitale geletterdheid en de andere leergebieden vraagt om een nadere uitwerking. Dit geldt ook voor de wijze waarop Nederlands/taal en rekenen als basis voor het leren in de andere leergebieden benut worden, om daarmee de basisvaardigheden in het hele curriculum te borgen.⁴¹ Deze uitwerking van samenhang is een aandachtspunt voor de vervolgfase waarin de bouwstenen worden vertaald naar kerndoelen en eindtermen.

3.4 Een basis voor een compact kerncurriculum

Een belangrijk streven van de curriculumherziening was om overladenheid voor de leerling te reduceren en te komen tot een basis voor een *compact* kerncurriculum. Een curriculum dat beperkt is tot de kern en zich beperkt tot 70 procent van de onderwijstijd, zodat er ruimte is voor een schooleigen aanbod. Ontwikkelteams hebben, vanuit literatuur en gevoed door adviezen van de vakexperts en de Adviesgroep, weloverwogen afwegingen gemaakt in wat relevant is voor alle leerlingen ter voorbereiding op hun toekomstige leven. Daarbij is de input van stakeholders volop benut, maar er zijn ook keuzes gemaakt: niet alles is meegenomen. Het gaat immers om een kerncurriculum, waar scholen op kunnen aanvullen met eigen inhoud die zij van belang achten.

De ontwikkelteams hebben scherpe keuzes gemaakt. De voorstellen bestaan uit een rijke hoeveelheid opbrengsten. De opbrengsten beslaan immers een omvangrijke onderwijsperiode: met elkaar vormen ze de basis voor onderwijs voor leerlingen van 4 tot 18 jaar. Ook zijn ze op verzoek van de Tweede Kamer zo concreet uitgewerkt dat ze het mogelijk maken om in de vervolgfase tot duidelijkere en concretere kerndoelen en eindtermen te kunnen komen.⁴² Dit geeft lerarenteams doelen in handen, waarmee ze, meer dan nu het geval is, zelf vorm kunnen geven aan de onderwijsinhoud.

Door duidelijke keuzes in de opbouw in de doorlopende leerlijn en het versterken van samenhang hebben de ontwikkelteams ernaar gestreefd om tot een compact kerncurriculum te komen. Of daarmee de overladenheid verminderd kan worden, moet in de vervolgfase blijken. Dan kunnen de voorstellen met scholen beproefd worden in de praktijk en kan de omvang van de bouwstenen en het te bereiken niveau van beheersing worden vastgesteld.

40 Zie www.curriculum.nu voor het volledige overzicht van de verbanden per bouwsteen en de toelichtingsdocumenten per leergebied.

41 Zie de motie van het lid Van Meenen c.s. van 20 april 2017 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 372).

42 Zie de moties van het lid Bruins c.s. van 20 april 2017 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummers 365 en 366).

Ten slotte, overladenheid in de praktijk ontstaat niet door het landelijk curriculum alleen. Ook een compact kerncurriculum kan tot overladenheid leiden. Overladenheid ontstaat in het samenspel met de beschikbare onderwijstijd, toetsing, leermiddelen en keuzes van scholen en leraren. Een goede afstemming tussen deze factoren is een aandachtspunt voor de vervolgfase.

3.5 Balans in de drie hoofddoelen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming

Een vijfde uitgangspunt van de herziening was het aanbrengen van meer balans in de drie hoofddoelen: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. De invulling van deze brede opdracht aan het onderwijs doen scholen in de praktijk, vanuit hun identiteit en eigen onderwijsvisie. Deze landelijke curriculumherziening richt zich op het ontwikkelen van een kerncurriculum. De ontwikkelteams hebben gestreefd naar een goede balans in de hoofddoelen van het onderwijs. Daarbij heeft de Tweede Kamer gevraagd de uitwerking te beperken tot het kennen en kunnen van leerlingen (en onderwerpen die de vrijheid van inrichting van scholen raken buiten beschouwing te laten).⁴³ Conform deze wens zijn de ontwikkelteams terughoudend geweest in hun uitwerking van persoonsvorming. Dit blijkt ook uit de OECD-analyse van de Nederlandse voorstellen.

⁴⁴ In de voorstellen is er, internationaal gezien, beperkte aandacht is voor persoonsvorming. Daar waar er aandacht is voor persoonsvorming gaat het bijvoorbeeld om vaardigheden rondom loopbaanontwikkeling en -begeleiding van leerlingen; vaardigheden die door de MBO raad, de Vereniging Hogescholen en de VSNU worden aangemerkt als cruciaal voor een soepele overgang van leerlingen naar het vervolgonderwijs.

De ontwikkelteams hebben deze opbrengsten zo uitgewerkt dat ze een basis bieden om tot doelen te komen die richting geven, maar scholen ook voldoende ruimte bieden voor een invulling die aansluit op hun eigen identiteit en onderwijsvisie.⁴⁵ De Coördinatiegroep vindt de vrijheid van onderwijs een groot goed en daarmee een belangrijk aandachtspunt voor de vervolgfase.

43 Zie de motie van het Lid Rog c.s. van 20 april 2017 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 362).

44 OECD, *Education 2030 Curriculum Content Mapping: An Analysis of the Netherlands curriculum proposal* (Parijs, 2019), zie www.oecd.org.

45 Zie de motie van het lid Rog c.s. van 20 april 2017 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 362).

4.

ADVIEZEN VAN DE COÖRDINATIE- GROEP CURRICULUM.NU

Het onderwijs heeft te maken met complexe vraagstukken die grote impact hebben op de scholen. De werkdruk is hoog en het tekort aan leraren in het primair onderwijs en voor bepaalde vakken in het voortgezet onderwijs zijn een zorg. Tegelijkertijd achten de leraren, schoolleiders, schoolbestuurders, ouders en leerlingen, vertegenwoordigd in de Coördinatiegroep Curriculum.nu, het van groot belang om - na 13 jaar - het curriculum in het primair en voortgezet onderwijs te herzien. De samenleving vraagt immers om eigentijdse kerndoelen en eindtermen.

De opbrengsten van de ontwikkelteams vormen een solide basis voor een actualisering van de kerndoelen en eindtermen ('het wat'). De Coördinatiegroep benadrukt dat de herziening scholen bovendien veel meer ruimte biedt om het curriculum naar eigen inzicht aan te bieden. ('het hoe').

Om de curriculumherziening op effectieve wijze te vervolgen, geeft de Coördinatiegroep in aanvulling op de opbrengsten van de ontwikkelteams, enkele adviezen ten behoeve van de herziening van het curriculum van het primair en het voortgezet onderwijs. Het gaat hierbij om:

- Randvoorwaarden voor de implementatie van de curriculumherziening
- De uitwerking van de kerndoelen PO en onderbouw VO
- De uitwerking van de eindtermen VO
- Toetsing en examinering

4.1 Randvoorwaarden voor de implementatie van curriculumherziening

Advies 1:

Geef het onderwijsveld voldoende middelen, tijd, ruimte en professionaliseringsmogelijkheden om de curriculumherziening uit te werken, in te voeren en te borgen.

Toelichting

De invoering van nieuwe kerndoelen en eindtermen op een landelijke schaal is alleen mogelijk als het onderwijsveld voldoende additionele middelen krijgt om zich voor te bereiden, voldoende ruimte krijgt om (onderdelen van) het nieuwe curriculum uit te proberen en om leraren en schoolleiders de mogelijkheid te bieden zich voldoende te professionaliseren om het nieuwe curriculum vorm te geven en aan te kunnen bieden. Bovendien moeten er voldoende leraren zijn om de leerlingen les te geven. Het lerarentekort kan verstrekende gevolgen hebben voor de curriculumherziening.

Ook als het herziene curriculum is geïmplementeerd, is het zaak dat leraren en schoolleiders de middelen, de tijd, de ruimte en de professionaliseringsmogelijkheden hebben om hun eigen schoolcurriculum bij de tijd te houden. Het vrijmaken van additionele middelen is daarvoor essentieel. Het ministerie van OCW heeft hierin een verantwoordelijkheid.

Het welslagen van de invoering van het herziene curriculum hangt bovendien af van de mate waarin leraren, schoolleiders, schoolbestuurders en leerlingen zich eigenaar van het nieuwe curriculum voelen.

De Coördinatiegroep vindt het essentieel dat het onderwijsveld actief betrokken blijft bij de herziening van het curriculum. Er bestaat geen universele blauwdruk voor de uitwerking. De Coördinatiegroep adviseert dat de scholen verder betrokken en geïnformeerd moeten worden. De Coördinatiegroep ziet de implementatie van een herzien curriculum als een belangrijke pijler om de kwaliteit van het onderwijs verder te verbeteren.

De Coördinatiegroep maakt hierbij onderscheid tussen drie fases:

1. De voorbereidingsfase (gedurende twee jaar vanaf het moment dat de Tweede Kamer instemt met de opbrengsten van Curriculum.nu): de eerste twee jaar staan in het teken van inspireren, informeren en ervaring opdoen met de bouwstenen. Leraren, schoolleiders en schoolbestuurders worden op

brede schaal geïnformeerd, er wordt ervaring opgedaan in netwerken en er wordt onderzoek gedaan naar de behoeften voor de implementatiefase in termen van tijd, (ontwikkel- en experimenteer) ruimte en professionalisering. De opbrengsten van de teams worden beproefd in de praktijk en vertaald naar kerndoelen en eindtermen. Ook hierin hebben leraren en schoolleiders het voortouw. De Coördinatiegroep werkt in overleg met het ministerie van OCW en vertegenwoordigers van het vervolgonderwijs een plan van aanpak uit voor de voorbereidingsfase. Hierbij worden ook de adviezen van de Adviesgroep betrokken.⁴⁶

2. **De implementatiefase (gedurende vier jaar nadat de herziene kerndoelen zijn vastgesteld):** voor alle scholen in het po, vo, en (v)so moet in de implementatiefase helder zijn wat de verschillen zijn tussen het oude en het nieuwe curriculum. Scholen kunnen, vanuit hun eigen profilering en doelen, kiezen hoe ze het nieuwe curriculum invoeren. Een groot deel van de scholen heeft in deze fase nog geen ervaring opgedaan met de nieuwe kerndoelen en eindtermen. De overheid moet ervoor zorgdragen dat de overige leraren en scholen goed voorbereid zijn op de invoering van het nieuwe curriculum. In de praktijk bestaan in deze fase het oude curriculum en het herziene curriculum naast elkaar. Op basis van de ervaringen van de leraren, schoolleiders, schoolbestuurders en lerarenopleidingen die in de voorbereidingsfase aan de slag gegaan zijn met de uitgangspunten van Curriculum.nu, kan een gefundeerde raming gemaakt worden van de benodigde middelen. Deze middelen zijn bedoeld voor enerzijds de voorbereiding van scholen op het nieuwe curriculum (zoals ontwikkeluren voor leraren, om- en bijscholing van leraren, benodigde ICT-voorzieningen, nieuwe leermiddelen) en anderzijds voor afronding van het oude curriculum (zoals de afschrijving van de oude leermiddelen en het organiseren van bezemklassen).⁴⁷
3. **De structurele fase (doorlopend: na de implementatiefase):** de vaststelling van herziene kerndoelen (en op termijn eindtermen), maken echter nog geen onderwijs.⁴⁸ De leraren en schoolleiders zullen, in overleg met hun leerlingen, continu aan hun schoolcurriculum moeten werken om dit bij de tijd te houden en de ruimte die ze hebben in het schoolcurriculum goed aan te laten sluiten bij hun leerlingen, visie en de eigen omgeving. Het eigenaarschap hiervoor ligt bij lerarenteams en schoolleiders. De overheid moet structureel meer ruimte creëren voor leraren, schoolleiders en schoolbestuurders om hun nieuwe rol waar te maken. De overheid moet bovendien de kennisdeling tussen scholen faciliteren om van elkaars ervaringen te kunnen leren.

Advies 2:

Organiseer een structurele cyclus van curriculumherziening in het primair en voortgezet onderwijs.

Toelichting

Tot nu toe werd het landelijke curriculum gefragmenteerd en incidenteel geactualiseerd, waardoor de kloof tussen het onderwijs en de samenleving toenam. Organiseer een structurele herzieningscyclus, een co-creatie van het onderwijs (leraren, schoolleiders, schoolbestuurders, lerarenopleidingen en ouders en leerlingen) en de wetenschap. Actualisatie van het samenhangend geheel dient eens per tien jaar plaats te vinden (vanaf de invoering van een herziene kerndoelen en eindtermen). De Coördinatiegroep ondersteunt het advies van de Onderwijsraad om een onafhankelijke permanente curriculumcommissie in te stellen.⁴⁹

Actualisatie op onderdelen vindt continu plaats.

⁴⁶ Zie bijlage 5: Notitie van de Adviesgroep Curriculum.nu.

⁴⁷ Het vavo en de staatsexamens bieden gedurende deze fase het oude stijl curriculum aan, zodat gezakte of gedoubleerde leerlingen in elk geval examen kunnen blijven doen.

⁴⁸ Onderwijsraad, Curriculumvernieuwing (Den Haag, december 2018).

⁴⁹ Onderwijsraad, Advies over curriculumvernieuwing (Den Haag, december 2018).

4.2 De uitwerking van de kerndoelen po en onderbouw vo

Met de oplevering van de visie, grote opdrachten en bouwstenen breekt voor het primair onderwijs en de onderbouw voortgezet onderwijs de volgende fase in de curriculumherziening aan. De opbrengsten moeten worden beproefd in de praktijk en worden vertaald naar kerndoelen. Voor de bovenbouw worden bouwstenen ontwikkeld die vervolgens de basis vormen voor het herzien van de eindtermen.

Advies 3:

Baseer de kerndoelen van het primair onderwijs en de onderbouw voortgezet onderwijs op het samenhangend geheel van visies, grote opdrachten en bouwstenen van de ontwikkelteams.

Toelichting

- De kerndoelen moeten kennis en vaardigheden bevatten die in de visies, grote opdrachten en bouwstenen zijn uitgewerkt.
- De kerndoelen vormen samen het kerncurriculum dat 70 procent van de huidige onderwijstijd omvat. De school kan de resterende 30 procent van de tijd invullen met schooleigen doelen passend bij hun leerlingen en hun ambities.
- De opbrengsten van de ontwikkelteams vormen een integraal en samenhangend geheel, dat niet los van elkaar gezien kan worden.
- De focus op samenhang en doorlopende leerlijnen in de bouwstenen moet in de kerndoelen tot uiting komen, zodat versnippering wordt voorkomen. Het versterken van samenhang voorkomt bovendien overladenheid van het curriculum.
- Houdt bij de uitwerking van de onderwijsdoelen rekening met de uiteenlopende leerlingenpopulatie in het funderend onderwijs. Het herziene curriculum dient niet alleen geënt te zijn op de gemiddelde en bovengemiddelde leerlingen. Bovendien doet ook niet elke leerling eindexamen. Het is het curriculum voor alle leerlingen in het funderend onderwijs, waaronder blinde, dove en slechthorende, zeer moeilijk lerende, (ernstig) meervoudig gehandicapte en praktijkonderwijsleerlingen.
- De ontwikkelteams Nederlands, Engels/Moderne vreemde talen, Rekenen & wiskunde, Mens & maatschappij, Digitale geletterdheid en Burgerschap hebben naast de aanbevelingen voor de bovenbouw vo ook algemene aanbevelingen gedaan voor de positie van het leergebied in den brede.⁵⁰

50

Zie *Samen bouwen aan het primair en voortgezet onderwijs van morgen. Deel 2: Voorstellen voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen* (Den Haag, 10 oktober 2019).

Advies 4:

Veranker digitale geletterdheid en burgerschap in het curriculum.

Toelichting

De nieuwe leergebieden Digitale geletterdheid en Burgerschap verkrijgen zonder steun vanuit de overheid niet vanzelfsprekend een volwaardige positie in de bestaande onderwijspraktijk. Het is noodzakelijk dat de overheid investeert in de structurele verankering van deze nieuwe leergebieden. Alleen door scholen voldoende faciliteiten, goede praktijkvoorbeelden en scholingsaanbod te bieden, kunnen digitale geletterdheid en burgerschap tot volle wasdom komen. De overheid moet scholen de mogelijkheid bieden om pilots te starten om ervaring op te doen met deze leergebieden (in de voorbereidingsfase van advies 1). Betrek hier eveneens het maatschappelijk middenveld, de vakverenigingen en de lerarenopleidingen bij.

- Bij de uitwerking van de grote opdrachten en bouwstenen naar kerndoelen worden deze leergebieden zo uitgewerkt dat deze, indien scholen dat wensen, (deels) geïntegreerd kunnen worden in andere leergebieden en/of vakken.
- De ontwikkelteams Digitale geletterdheid en Burgerschap hebben naast aanbevelingen voor de bovenbouw vo ook generieke aanbevelingen gedaan voor de positionering van beide leergebieden en de benodigde gespecialiseerde leraren.⁵¹
- Onderzocht moet worden hoe deze beide leergebieden een plaats krijgen in de bovenbouw van het Voortgezet Onderwijs.
- Het is cruciaal dat er in de voorbereidingsfase uitgebreid voorbeeldmateriaal wordt ontwikkeld ten behoeve van de nieuwe leergebieden Digitale geletterdheid en Burgerschap. Met het oog op het eigenaarschap is het van belang dat materiaalontwikkeling met de scholen en de lerarenopleidingen wordt gedaan.
- Digitale geletterdheid en burgerschap dienen een integraal onderdeel te worden van het opleidingscurriculum.
- Creëer een landelijk platform voor beide leergebieden waar onderwijs, wetenschap, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven, vakverenigingen, specialistische kennisorganisaties en uitgeverijen als aanjager kunnen functioneren voor de nieuwe leergebieden.
- Bij de uitwerking van de kerndoelen en eindtermen moeten de onderdelen van digitale geletterdheid, burgerschap en de mondiale thema's herkenbaar zijn.

Advies 5:

Borg loopbaanontwikkeling en -begeleiding in het onderwijsprogramma van het voortgezet onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs.

Toelichting

Loopbaanontwikkeling en -begeleiding speelt een cruciale rol in het voorbereiden van leerlingen op een passende vervolgopleiding en een volwaardige rol in de samenleving. Het is essentieel dat leerlingen een beter beeld krijgen van hun vervolgopleiding en daarin een passende keuze maken ('wie ben ik, wat kan ik en wat wil ik?'). Het is dan ook van groot belang, aansluitend bij de oproep van het vervolgonderwijs – en in het verlengde van de plek die het recent heeft gekregen in het vmbo, dat loopbaanontwikkeling en -begeleiding een volwaardige rol in het onderwijs krijgt. Hier moet naast de uitwerking van de leergebieden apart aandacht aan besteed worden.

51

Samen bouwen aan het primair en voortgezet onderwijs van morgen. Deel 2: Voorstellen voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen (Den Haag, 10 oktober 2019).

4.3 De uitwerking van de eindtermen vmbo, havo en vwo

Advies 6:

Werk het kerncurriculum van de bovenbouw van het vmbo, havo en vwo uit volgens dezelfde werkwijze als het primair onderwijs en de onderbouw vo. De vakspecifieke bouwstenen en daaruit voortvloeiende eindtermen van de bovenbouw worden gebaseerd op het samenhangend geheel van visies, grote opdrachten en aanbevelingen voor de bovenbouw vo van de ontwikkelteams.

Toelichting

De Coördinatiegroep acht het van groot belang dat de oorspronkelijke opdracht wordt afgemaakt, waarbij de bovenbouw volgens dezelfde werkwijze wordt uitgewerkt als het primair onderwijs en de onderbouw vo. De bovenbouw van het voortgezet onderwijs vormt tenslotte voor de meeste leerlingen het sluitstuk van de doorlopende leerlijn po-vo. De leerlingen zijn er niet bij gebaat als er een breuk ontstaat tussen de onderbouw en de bovenbouw.

De door de ontwikkelteams opgestelde visies en grote opdrachten per leergebied en de aanbevelingen vormen het fundament voor de uitwerking naar vakspecifieke bouwstenen voor de bovenbouw. Brede ontwikkelteams, bestaande uit bovenbouwdocenten, schoolleiders vo en docenten uit het vervolgonderwijs, in samenwerking met leraren uit het primair onderwijs en de onderbouw voortgezet onderwijs, werken de bovenbouw uit. Daarnaast wordt er conform de huidige aanpak een intensieve feedbackprocedure opgezet met de vakverenigingen, de wetenschap, de lerarenopleidingen en leerlingen. De overheid stelt voldoende middelen beschikbaar om deze iteratieve werkwijze te faciliteren.

De eindtermen (gebundeld in examenprogramma's per vak per schoolsoort) vormen samen het kerncurriculum dat 70 procent van de huidige onderwijstijd omvat. De school kan de resterende 30 procent van de tijd invullen met schooleigen doelen.

De feitelijke uitwerking van de bovenbouw kan in de ogen van de Coördinatiegroep gefaseerd plaatsvinden. Sommige examenprogramma's zijn recentelijk vernieuwd, en zullen dus minder herzieningen behoeven dan de oudere examenprogramma's.

4.4 Toetsing en examinering

De onderwijsinhoud en de toets- en examenpraktijk vormen een twee-eenheid. Een aanpassing van het curriculum leidt dan ook tot een aanpassing van de toets- en examenpraktijk.⁵²

Advies 7:

Laat toetsing het curriculum volgen en het realiseren van de onderwijsdoelen optimaal ondersteunen

Toelichting

Een actualisatie van het curriculum vereist aanpassing van de toetsing, zowel van de ontwikkelingsgerichte toetsing gedurende het primair en voortgezet onderwijs als van de beslissende toetsing aan het einde van het voortgezet onderwijs. Ontwikkelingsgerichte en beslissende toetsing vraagt om instrumenten die in de breedte een goede afspiegeling zijn van alle doelen van onderwijs en die de flexibiliteit en ruimte bieden die passen bij het onderwezen curriculum op de school. Om dit te realiseren zijn een juiste balans tussen schoolleigen en centrale toetsing en een variatie in toetsvormen noodzakelijk:

- Onderzoek met scholen, curriculum- en toetsexperts en wetenschap – parallel aan de uitwerking van de bouwstenen voor het po en de onderbouw vo - vormen van toetsing die aansluiten op de ontwerp-principes van Curriculum.nu en het leren van leerlingen ondersteunen en faciliteren.
- Verken en onderzoek met scholen, curriculum- en toetsexperts, wetenschap en vervolgonderwijs – parallel aan de ontwikkeling en uitwerking van de bouwstenen voor de bovenbouw – welke vormen van toetsing de realisatie van de eindtermen ondersteunen en faciliteren en in hoeverre eindtermen meetbaar of zichtbaar gemaakt kunnen worden.

5.

BIJLAGEN

Bijlage 1: Het plan van aanpak Coördinatiegroep Curriculum.nu

Bijlage 2: Reflectie leraren en schoolleiders aan zet

Bijlage 3: De ontwikkelscholen

Bijlage 4: De werkopdracht ontwikkelteams

Bijlage 5: Notitie van de Adviesgroep Curriculum.nu

Bijlage 6: Verantwoording over het consultatieproces

Bijlage 7: Overzicht van de geraadpleegde vakexperts

Bijlage 8: Samenstelling van de Coördinatiegroep

Bijlage 1: Plan van aanpak herziening curriculum

Plan van aanpak

10 februari 2017 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2016-2017, 31 293, nummer 357).

De Onderwijscoöperatie en de regiegroep Onderwijs2032 (PO-Raad en VO-raad, AVS, LAKS en Ouders & Onderwijs) hebben bij de aanbieding van de rapporten naar aanleiding van de verdiepingsfase Onderwijs2032¹ geconcludeerd dat het noodzakelijk is om tot een geactualiseerd curriculum te komen. De huidige kerndoelen van het primair en voortgezet onderwijs zijn inmiddels tien jaar oud en sluiten niet meer volledig aan op de veranderingen in de samenleving en wat de huidige maatschappij noodzakelijk acht. Een integrale herziening van de kerndoelen en eindtermen moet de samenhang in het onderwijs bevorderen, de overladenheid van het onderwijsprogramma terugdringen, en leiden tot een meer stabiele en heldere opdracht aan scholen. Bovenal moet het leerlingen optimale kansen bieden en ze de bagage meegeven die ze nodig hebben voor hun toekomst.

In reactie op onze rapportages heeft de staatssecretaris van Onderwijs in een brief aan de Tweede Kamer² de kaders geschetst voor een geactualiseerd curriculum. In deze notitie doen we – de Onderwijscoöperatie, de PO-Raad, de VO-raad, AVS, LAKS en Ouders & Onderwijs – gezamenlijk, als coördinatiegroep, een voorstel voor de inrichting van de volgende fase van curriculumherziening. De kern ervan is de ontwikkeling van bouwstenen die de basis zullen vormen voor een integrale herziening van de kerndoelen en eindtermen. Die ontwikkeling ontstaat in nauwe interactie met de onderwijspraktijk: leraren krijgen – in samenspraak met betrokkenen in en om de school – een centrale rol. We geven graag gezamenlijk uitvoering aan dit plan van aanpak. Hierbij bouwen we voort op de inzichten die we in de verdiepingsfase hebben opgedaan.

Het voorstel bestaat uit drie onderdelen, die we hieronder uitwerken:

- het ontwikkelen van bouwstenen die gezamenlijk een basis vormen om in een volgende fase tot geactualiseerde kerndoelen en eindtermen te komen,
- het stimuleren en ondersteunen van het gesprek in scholen over curriculumontwikkeling,
- het ontwikkelen van een voorstel voor het vervolg van het herzieningsproces waarin sprake is van samenhang tussen de curriculumontwikkeling in de scholen en op landelijk niveau.

Tot slot gaan we in deze notitie kort in op de benodigde facilitering en organisatie.

1. Ontwikkelen van bouwstenen

In deze fase wordt de basis gelegd van het kerncurriculum voor het primair, voortgezet en (voortgezet) speciaal onderwijs. Dit kerncurriculum beslaat dat wat van belang is voor alle leerlingen en moet compact zijn, zodat scholen de ruimte hebben om eigen keuzes in hun onderwijsaanbod te maken. De eerste stap bestaat uit het beschrijven van bouwstenen die de kern bevatten van wat alle leerlingen moeten kennen en kunnen. De bouwstenen vormen samen de basis voor een integraal ontwerp van een geactualiseerd, formeel curriculum van het primair en voortgezet onderwijs.

De inhoud van de bouwstenen

De bouwstenen bestaan per thema of leergebied uit een beschrijving van:

- uitgangspunten en fundamentele inzichten (beschrijving van de brede doelstelling van een leergebied of thema in relatie tot de drie hoofddoelen van het onderwijs, te weten

¹ Kamerstukken 2016/2017, 31293, nr. 346

² Kamerstukken 2016/2017, 31293, nr. 353

- kennisontwikkeling, maatschappelijke vorming en persoonsvorming, en een beschrijving van de kernconcepten en principes van het thema of leergebied),
- essentiële kennis en vaardigheden (beschrijving van de essentiële kennis en vaardigheden voor het thema of leergebied en waar relevant ook houdingen, die horen bij fundamentele inzichten).

De bouwstenen worden beschreven voor verschillende niveaus in het primair en het voortgezet onderwijs, waardoor een heldere doorlopende leerlijn voor leerlingen ontstaat. De bouwstenen beschrijven wat leerlingen in verschillende perioden van hun leerloopbaan moeten kennen en kunnen. Dit betekent dat de essentiële kennis en vaardigheden worden uitgewerkt op verschillende leeftijdsniveaus, bijvoorbeeld voor de onderbouw en de bovenbouw van het primair onderwijs en de onderbouw en bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Voor wat betreft het vmbo moeten de bouwstenen aansluiten op de vernieuwde beroepsgerichte vakken.

De bouwstenen worden voorzien van voorbeelden die laten zien hoe scholen ze in de praktijk kunnen concretiseren, bijvoorbeeld in de vorm van lesactiviteiten. Ook geven ze inzicht in de keuzeonderdelen waar scholen, in aanvulling op het kerncurriculum, op hun eigen manier invulling aan kunnen geven.

Een basis voor een integraal curriculumontwerp

De bouwstenen bieden een basis om in een volgende fase te komen tot een integraal curriculumontwerp voor het primair en voortgezet onderwijs, met geactualiseerde kerndoelen en eindtermen. Overeenkomstig de brief aan de Tweede Kamer³ worden daarom bouwstenen ontwikkeld voor:

- Nederlands,
- rekenen en wiskunde,
- Engels,
- burgerschap,
- digitale geletterdheid,
- vakoverstijgende vaardigheden.

In de brief aan de Tweede Kamer⁴ wordt geschetst dat eventueel actualisatie en concretisering van overige leergebieden nodig zijn. In lijn daarmee stellen we voor ook bouwstenen te ontwikkelen voor de vakinhoudelijke leergebieden die alle leerlingen in het huidige curriculum krijgen aangeboden, van primair tot voortgezet onderwijs. Dat doet bovendien recht aan de initiatieven van vakverenigingen en andere partijen die actief aan de actualisatie van hun vakdisciplines werken. Ten derde wordt zo een goede basis gelegd voor een integraal curriculumontwerp.

Voor de ontwikkeling van bouwstenen stellen we voor de indeling van de huidige kerndoelen in het voortgezet onderwijs als vertrekpunt te nemen. In de bouwstenen zal aandacht zijn voor de eigenheid van de vakdisciplines. Het betreft de volgende leergebieden:

- mens en natuur,
- mens en maatschappij,
- kunst en cultuur,
- bewegen en sport.

Tot slot stellen we voor ook het thema persoonsvorming verder uit te werken. In de verdiepfase hebben de partijen die zitting hebben in de huidige coördinatiegroep opgemerkt dat scholen en leraren daar behoefte aan hebben.

---

³ Kamerstukken 2016/2017, 31293, nr. 353

⁴ Idem

Nadere verkenningen

In de afgelopen maanden zijn diverse, voor de curriculumherziening relevante, onderwerpen uitgediept. Vanuit het oogpunt van zorgvuldigheid stellen we voor enkele van die onderwerpen in het curriculumherzieningsproces nader te verkennen. Het gaat om de volgende onderwerpen:

- De huidige overladenheid van het onderwijs, in het bijzonder in het primair onderwijs.
- De manier waarop toetsing, examinering en verantwoording moeten worden aangepast als sluitstuk van het curriculum. Het gaat dan onder meer om de vraag wat 'kern en keuze' betekenen voor de eindtoets in het primair onderwijs en de centrale examinering in het voortgezet onderwijs, maar ook om de vraag hoe behalve meetbare ook merkbare resultaten zichtbaar gemaakt kunnen worden.
- Versterking van de samenhang in het primair en het voortgezet onderwijs door middel van een geïntegreerd curriculum.

Deze thema's zullen dit jaar nader worden verkend met leraren, schoolleiders en bestuurders uit het primair, het voortgezet en het vervolgonderwijs. Ook experts als het College voor Toetsen en Examens, de Inspectie voor het Onderwijs, (inter)nationale wetenschappers en het bedrijfsleven zullen daarbij worden betrokken.

Deze verkenningen vinden plaats onder regie van de coördinatiegroep. De uitkomsten bieden we tegelijk met de ontwikkelde bouwstenen aan, zodat ze mede benut kunnen worden bij het integrale curriculumontwerp.

Werkwijze om tot de bouwstenen te komen

Ontwikkelteams met een centrale rol voor leraren

Per thema of leergebied wordt een ontwikkelteam van leraren uit het primair en het voortgezet onderwijs gevormd. Deze teams voeren de ontwikkeling van de bouwstenen voor de thema's en leergebieden aan. De leraren beschikken over overtuigende (vakinhoudelijke) kennis en ervaring, zijn afkomstig van scholen met verschillende onderwijsconcepten uit verschillende regio's en beslaan met elkaar de hele periode van de start van het primair onderwijs tot het einde van het voortgezet onderwijs. Ook twee schoolleiders en twee medewerkers van de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) werken in de teams mee. De teams stemmen geregeld af met schoolbesturen.

Gevoed door de praktijk

De ontwikkelteams beginnen met datgene wat zich al in de schoolpraktijk heeft bewezen en laten zich informeren en inspireren door leraren die daaraan hebben gewerkt. Ze benutten de inzichten uit de eerdere fases in deze curriculumherziening en betrekken beschikbare wetenschappelijke inzichten bij de ontwikkeling van de bouwstenen. In verschillende rondes werken ze vervolgens conceptbouwstenen uit en maken die tussentijds on- en offline bekend, zodat ze input en feedback kunnen verzamelen, die ze bij de nadere uitwerking van de bouwstenen kunnen benutten. Dat gebeurt op de volgende manieren:

- Aan ieder ontwikkelteam zijn minimaal zes scholen verbonden waarin lerarenteams actief werken aan uitwerkingen van het thema op schoolniveau. De scholen vormen een goede mix van vernieuwende en meer traditionele onderwijsconcepten. Ze geven feedback op de deelopbrengsten en beproeven die in de praktijk. De uitwerkingen leiden tot concrete inzichten in de manier waarop de bouwstenen in de praktijk werken en resulteren in voorbeelden van de bouwstenen op schoolniveau.
- Met professionele netwerken, zoals de vakverenigingen, maar bijvoorbeeld ook de taal- en rekencoördinatoren, het Profielenberaad en de Alliantie burgerschap, worden voorafgaand aan de start van de ontwikkelteams afspraken gemaakt over de input en de feedback die ze willen leveren en de momenten en de manier waarop ze dat kunnen doen. Zo wordt de vakinhoudelijke expertise van leraren op het gebied van curriculumontwikkeling optimaal benut.

- Ook relevante expertisecentra worden bij de ontwikkelteams betrokken, bijvoorbeeld EP-Nuffic (internationalisering), Kennisnet (digitale geletterdheid), de stichting Gezonde school (gezonde leefstijl) en het LKCA (kunst en cultuur).
- Leerlingen leveren input en feedback aan de ontwikkelteams via het LAKS. Ouders kunnen op een aantal momenten in landelijke bijeenkomsten van Ouders & Onderwijs feedback geven. Ook de scholen die de bouwstenen in de praktijk beproeven betrekken ouders en leerlingen bij de feedback die ze aan het ontwikkelteam geven.
- De voorschoolse instellingen (onder andere vanwege een doorlopende leerlijn van voor- naar vroegschoolse educatie), het vervolgonderwijs en de lerarenopleidingen worden betrokken per ontwikkelteam, maar ook op bestuurlijk niveau vanuit de coördinatiegroep. Zo wordt de doorlopende leerlijn geborgd en expertise benut.
- Het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en educatieve uitgeverijen worden vanwege hun inhoudelijke inbreng bij het proces betrokken. Ze hebben gedurende het gehele proces de mogelijkheid om bij te dragen en worden daar waar relevant actief bij het proces betrokken.

Inhoudelijke expertise

De ontwikkelteams worden in het proces bijgestaan door een expertgroep die bestaat uit (internationale) wetenschappers, waaronder van de SLO, en leraren die hun sporen op het gebied van curriculumontwikkeling hebben verdiend. Zij reflecteren op de inhoudelijke kwaliteit van de tussenproducten, kunnen vragen uitwerken of vakdidactici en experts leveren die volgens de ontwikkelteams interessant voor hen zijn. Ze geven advies over complexe inhoudelijke vraagstukken. De expertgroep adviseert daarnaast de coördinatiegroep over het geheel aan bouwstenen, onder andere voor wat betreft de mate van samenhang, de doorlopende leerlijn en de kern, en levert in het voorjaar van 2018 een advies op over de inhoudelijke voorwaarden voor de volgende fase.

Een heldere opdracht voor ontwikkelteams

De ontwikkelteams beginnen met een welomschreven opdracht. Uit buitenlandse ervaringen blijkt dat een helder kader bijdraagt aan een succesvol resultaat. Die opdracht beschrijft de (tussen)producten die de ontwikkelteams opleveren en de kwaliteitscriteria en uitgangspunten die ze daarbij moeten hanteren. Het gaat daarbij onder andere om samenhang, beperking van de bouwstenen tot de kern en zorgen voor een doorlopende leerlijn. De eerdergenoemde expertgroep zal de werkopdracht ontwikkelen in interactie met scholen en overige betrokkenen, zoals het vervolgonderwijs. Ze benutten daarbij de inzichten die in eerdere fases van de curriculumherziening zijn opgedaan.

Monitoring van het proces

We vinden het van belang het ontwikkelproces actief te monitoren. Dat gebeurt enerzijds door de expertgroep, die gedurende het hele proces reflecteert op en adviseert over de inhoudelijke kwaliteit van de ontwikkelde bouwstenen. Anderzijds willen we een aparte monitor inrichten die inzicht geeft in de lessen die we kunnen trekken uit deze vernieuwde curriculumaanpak. Zo kunnen we inzicht opdoen in wat versterking van de samenhang in het curriculum betekent voor de teamontwikkeling op school en of een leraar extra ontwikkeltijd nodig heeft om zijn lessen te ontwerpen. Ook kunnen we uit het proces leren wat op landelijk niveau nodig is om tot een periodiek systematisch proces van herziening van het curriculum te komen. Ten slotte willen we de ervaringen die in dit traject worden opgedaan benutten om te bepalen wat de beste formele positie is van leraren en andere betrokkenen bij het ontwikkelen en vaststellen van een herzien curriculum.

Proces en facilitering van het ontwikkelen van bouwstenen

Vóór de zomer van 2017 wordt de opdracht van de ontwikkelteams voorbereid, inclusief het inzichtelijk maken van goede praktijkvoorbeelden en wetenschappelijke inzichten. Op korte termijn beginnen we met de openbare, transparante werving van leraren in het primair en het voortgezet

onderwijs die deel willen uitmaken van de ontwikkelteams. Ook de scholen die met de ontwikkelteams zullen gaan meewerken worden op korte termijn geworven, zodat de leraren en de scholen daar na de zomer voor vrijgesteld kunnen worden.

Hoe de stappen in het proces er tot het voorjaar van 2018 uitzien, kunt u lezen in de bijgevoegde infographic.

2. Het gesprek op scholen stimuleren en ondersteunen

Naast de hier beschreven landelijke herziening vinden we het van belang om te investeren in het gesprek over curriculumontwikkeling op school. Dat gesprek, dat van alle tijden is, krijgt extra urgentie door deze aankomende herziening en doordat op 1 augustus 2017 het nieuwe toezichtkader van de Inspectie voor het Onderwijs van kracht wordt. Het schoolplan is vanaf die datum het uitgangspunt voor het toezicht: maakt de school waar wat hij ouders en leerlingen in zijn schoolplan belooft? Ook de eigen visie van de school op het curriculum speelt een rol in de beoordeling van de inspectie.

Om scholen bij het voeren van dit gesprek te stimuleren en te ondersteunen, ontwikkelen we gespreksmateriaal, organiseren we regionale bijeenkomsten en brengen we goede voorbeelden in kaart, zodat scholen van elkaar kunnen leren. Ook de SLO stelt expertise beschikbaar waarmee scholen zelf met curriculumontwikkeling aan de slag kunnen.

3. Hoe verder kerndoelen en eindtermen actualiseren

De bouwstenen die de leraren(teams) hebben ontwikkeld, bieden we in het voorjaar van 2018 aan de staatssecretaris of minister van Onderwijs aan. De bouwstenen vormen samen met de uitkomsten van de verkenningen de basis voor een integraal ontwerp van de herijkte kerndoelen en eindtermen. Dat ontwerp moet vervolgens getest worden op scholen, waarna het definitief vastgesteld kan worden. Tegelijkertijd blijft het gesprek over het curriculum en de ontwikkeling van de bouwstenen in de scholen onverminderd van belang. Wanneer beide trajecten zich parallel en in synergie ontwikkelen, is dat de beste garantie dat scholen vanaf 2020/2021 met een geactualiseerd, formeel curriculum aan de slag kunnen dat aansluit bij de onderwijspraktijk.

De best mogelijke inrichting van dat proces is onderdeel van ons advies. De ervaring die we nu opdoen wordt benut voor een duurzame periodieke en integrale herijking van het landelijk curriculum. Hierin moet ook de formele positie van de beroepsgroep van leraren goed zijn geborgd. Het idee van een orgaan, zoals voorgesteld in het advies van de Onderwijscoöperatie, wordt in de verkenning ter voorbereiding op het advies over het vervolg betrokken.

De borging van tijd en ruimte voor leraren, is een essentiële randvoorwaarde om de volgende fases succesvol te doorlopen.

4. Facilitering en organisatie

Aan het hier beschreven proces willen we graag als coördinatiegroep gezamenlijk uitvoering geven. De coördinatiegroep is verantwoordelijk voor de inrichting en de coördinatie van de activiteiten zoals in dit voorstel beschreven. Aan het einde van het proces stelt de groep de bouwstenen die de ontwikkelteams ontwikkelen vast, evenals de uitkomsten van de verkenningen. Ze overhandigt die samen met de inzichten uit de monitor en een advies over de volgende fase van de curriculumherziening aan de staatssecretaris of minister van Onderwijs. Vanzelfsprekend vindt tijdens het proces nauwe afstemming plaats met het ministerie van OCW vanwege de stelselverantwoordelijkheid van het ministerie voor het curriculum.

Om tot een effectieve gemeenschappelijke uitvoering te komen ondersteunt een tijdelijke werkorganisatie de coördinatiegroep. De werkorganisatie bestaat uit een interdisciplinair team met medewerkers van de verschillende organisaties die bij het proces betrokken zijn.

Degenen die deelnemen in de ontwikkelteams en de daaraan verbonden scholen worden vrijgesteld binnen hun aanstellingsomvang. Zij hebben recht op vrijstelling, zoals binnen de cao's geregeld. Om deze vrijstelling te financieren is tot mei 2018 4,5 miljoen euro nodig. We vragen het ministerie van OCW hiervoor middelen beschikbaar te stellen. Daarnaast zijn middelen nodig voor de werkorganisatie en de benodigde inzet van de SLO.

Bijlage 2: Reflectie de leraren en schoolleiders aan zet

Inleiding

Voor het eerst in de Nederlandse onderwijsgeschiedenis staan leraren en schoolleiders aan de basis van een curriculumherziening (de leraren en schoolleiders aan zet). In anderhalf jaar tijd hebben 125 leraren en 18 schoolleiders, verdeeld over negen ontwikkelteams, visies, grote opdrachten en bouwstenen geschreven die de basis vormen voor de ontwikkeling van de kerndoelen. De vraag wat de 'leraren en schoolleiders aan zet' heeft opgeleverd in deze fase van het proces staat centraal in deze reflectie. Onderzoeksbureau Regioplan heeft in juli 2019 een vragenlijst onder de ontwikkelteamleden verspreid om hen te laten reflecteren op wat de 'leraren en schoolleiders aan zet' heeft opgeleverd. In de vragenlijst komt de persoonlijke ontwikkeling die ontwikkelteamleden hebben gemaakt aan de orde, evenals wat de leraren hebben opgeleverd voor het proces, hoe ze tegen het principe de 'leraren en schoolleiders aan zet' aankijken en wat zij willen meegeven voor het vervolg.

Aansluiting bij de onderwijspraktijk

De ontwikkelteamleden zien zichzelf als vertegenwoordigers van het onderwijsveld. Met verve zijn zij met de opdracht aan de slag gegaan en hebben zich als 'leraren en schoolleiders aan zet' positief kritisch opgesteld. Zij vinden dat deze rol positief van invloed is geweest op het proces en de eindproducten. Zo zijn ontwikkelteamleden positief over de ruimte die zij hadden binnen de teams om inbreng te leveren. Ook de interactie met experts en andere betrokken is goed bevallen en heeft geholpen om tot een beter resultaat te komen volgens de ontwikkelteamleden.

Zowel de begeleiders als de ontwikkelteamleden zelf stellen dat door de rol van de leraren het curriculum scherper is geworden. De praktijkkennis en ervaring die de leraren meebrachten hebben ervoor gezorgd dat de producten beter aansluiten bij de onderwijspraktijk. De leraren zijn als geen ander in staat om te bepalen wat haalbaar is voor alle leerlingen. Bovendien redeneerden de ontwikkelteamleden vanuit het belang van de leerling, en niet vanuit het belang van de vakken. De ontwikkelteamleden geven ook aan te verwachten dat collega's uit het onderwijsveld de inbreng vanuit de praktijk zullen herkennen.

De tijdsinvestering die het proces van de ontwikkelteamleden heeft gevraagd is op momenten een moeilijkheid gebleken. De ontwikkelteamleden zijn tevens leraar of schoolleider. Het realiseren van de doelstellingen binnen het proces, naast alle werkzaamheden binnen de dagelijkse onderwijspraktijk, is een hele kluit geweest.

De leerplankundige context waarin de curriculumherziening zich afspeelt bleek voor de ontwikkelteamleden complex. Daarnaast had de politiek-bestuurlijke besluitvorming nog niet plaatsgevonden. De leraren en schoolleiders hadden bij de uitwerking van de visies, grote opdrachten het belang van de leerlingen voor ogen.

Vakoverstijgende blik

De scholen waar ontwikkelteamleden voor de klas staan, kennen een verscheidenheid aan onderwijsachtergronden: verschillende denominaties, onderwijssectoren, schoolsoorten en vakgebieden. De koppeling van de verschillende specifieke expertises heeft voor een breed vakoverstijgend perspectief binnen elk ontwikkelteam gezorgd. Dit vakoverstijgend perspectief leidt tot betere doorlopende leerlijn van po naar vo, en tussen schoolsoorten en biedt bovendien de mogelijkheid tot sterkere vakoverstijgende samenhang (bijvoorbeeld de wisselwerking tussen geschiedenis en economie).

Het mes snijdt bovendien aan twee kanten. Ontwikkelteamleden geven aan door hun betrokkenheid meer oog te hebben voor de aansluiting tussen de verschillende onderwijssoorten en maken daardoor bewustere

(inhoudelijke) keuzes binnen hun eigen vak en school-breed. Bovendien zien de leraren meer noodzaak van en mogelijkheden tot het aanbrengen van samenhang.

Voor een deel van de leraren en schoolleiders heeft dit er toe geleid dat ze anders zijn gaan kijken naar hun eigen school. Ze leveren een actieve bijdrage aan de schoolontwikkeling, treden op als (vakinhoudelijk) expert of kijken kritischer naar de gang van zaken op school. De ontwikkelteamleden stonden met het ene been in het onderwijsveld en met het andere been in Curriculum.nu. Omdat curriculumherzieningen in het verleden hoofdzakelijk buiten het blikveld van leraren plaatsvonden, vonden de ontwikkelteamleden niet altijd even makkelijk om hun collega-leraren mee te nemen in de ontwikkelingen van Curriculum.nu. Dit gold voor de collega's op de eigen school, en nog meer voor collega's van andere scholen.

Persoonlijke ontwikkeling

De leraren, en in iets mindere mate de schoolleiders, uit de ontwikkelteams zien bij zichzelf een sterke ontwikkeling in kennis en vaardigheden die van belang zijn bij curriculumontwikkeling. Bovendien geven ontwikkelteamleden aan een sterke persoonlijke ontwikkeling te hebben doorgemaakt.

In de eerste plaats geven de ontwikkelteamleden aan een vakinhoudelijke ontwikkeling te hebben doorgemaakt. Daarnaast heeft hun betrokkenheid ervoor gezorgd dat ze meer oog hebben voor de aansluiting tussen de verschillende onderwijssoorten en de noodzaak van en mogelijkheden tot samenhang. Leden van de ontwikkelteams, en dan opnieuw vooral de leraren, stellen vast dat ze persoonlijk zijn gegroeid; ze hebben geleerd een bijdrage te leveren aan een ontwikkelproces, samenwerkingsgericht te werken en hebben meer inzicht in de eigen vaardigheden en ambities gekregen.

Vervolg

Ontwikkelteamleden zijn het erover eens dat de 'leraren en schoolleiders aan zet' in de ontwikkelfase van Curriculum.nu een duidelijke meerwaarde heeft gehad. Het heeft hen zelf veel gebracht en zij zijn van mening dat het ook het proces en de producten ten goede is gekomen. De kennis en ervaring van de leraren heeft het curriculum scherper gemaakt. Door aan te sluiten bij de onderwijspraktijk en het belang van de leerling voorop te stellen, is er sprake van betere doorlopende leerlijnen en samenhang in de voorstellen zoals ze er nu liggen. Tegelijkertijd snappen de ontwikkelteamleden dat er nog een doorontwikkeling nodig zal zijn voordat hun voorstellen kerndoelen en eindtermen zijn. Zowel de ontwikkelteamleden als de begeleiders zijn het erover eens dat leraren ook in de volgende fase een rol moeten spelen.

CURRICULUM.NU LERAREN EN SCHOOLLEIDERS AAN ZET

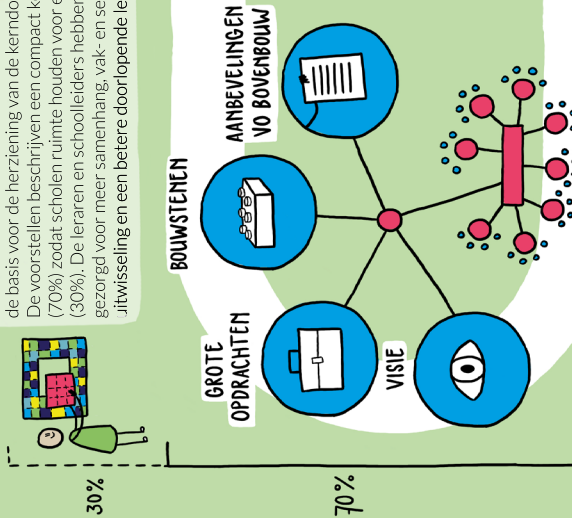
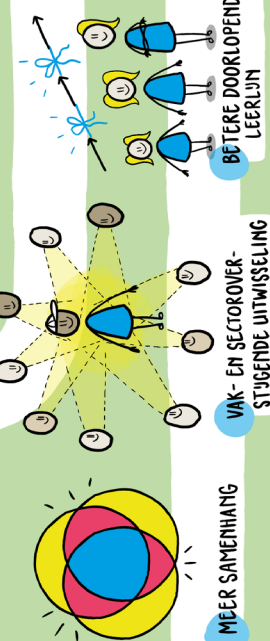
ALLE
LEERLINGEN ZO
GOED MOGELIJK VOOR-
BEREIDEN OP DE TOEKOMST

Hoe kunnen we hier alle
leraren bij betrekken?

RESULTAAT
De visies, grote opdrachten, bouwstenen en aanbevelingen bovenbouw vormen de basis voor de herziening van de kerndoelen en eindtermen. De voorstellen beschrijven een compact kerncurriculum (70%) zodat scholen ruimte houden voor eigen invulling (30%). De leraren en schoolleiders hebben in de resultaten gezorgd voor meer samenhang, vak- en sectoroverstijgende uitwisseling en een betere doorlopende leerlijn.

VERVOLG
Op 10 oktober 2019 overhandigen de leraren en schoolleiders hun voorstellen aan minister Slobb. Hij bespreekt deze voorstellen met de Tweede Kamer.

Opvragen feedback: in 5 consultatieronden bespreken de leraren en schoolleiders hun tussenproducten uitvoerig met o.a. duizenden collega-leraren, vakexperts en wetenschappers.

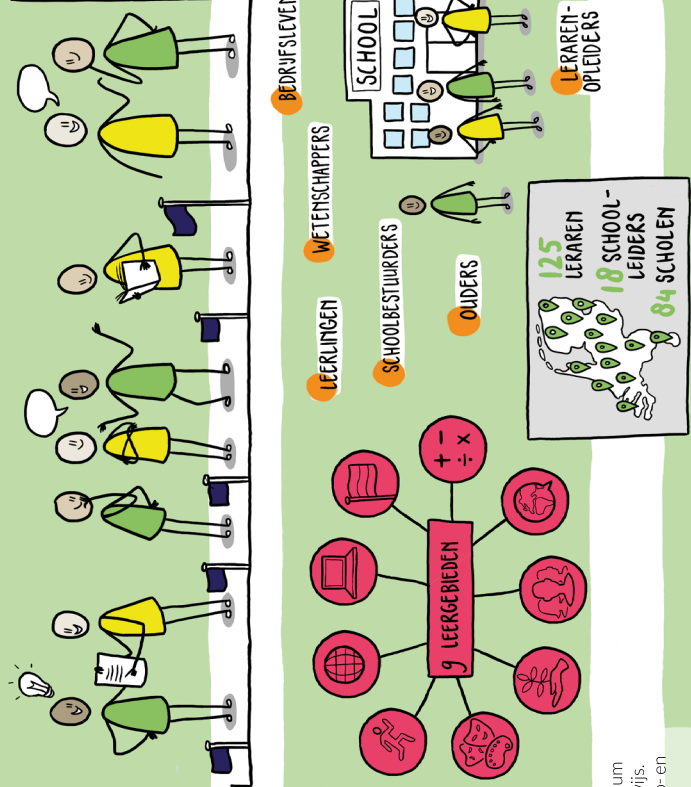
30%

70%

Start Curriculum.nu waarin 125 leraren en 18 schoolleiders samen bouwen aan het onderwijs van morgen. Het is voor het eerst dat het onderwijs hiervoor zelf aan zet is.

De landelijke kerndoelen en eindtermen zijn verouderd.

AANPAK
Leraren, schoolleiders, schoolbestuurders, ouders en leerlingen, verenigd in de Coördinatiegroep Curriculum.nu, nemen het initiatief om het curriculum te herzien. De landelijke kerndoelen en eindtermen vormen de basis van het onderwijs. Deze zijn verouderd en achterhaald. Door Curriculum.nu kunnen leraren hun po- en vo-lerlingen beter voorbereiden op hun toekomst.

Bijlage 3: De ontwikkelscholen

Doel en werkwijze

In het voorjaar van 2018 zijn naast negen ontwikkelteams 84 ontwikkelscholen aan de slag gegaan. Zij hadden een belangrijk rol richting de ontwikkelteams, omdat zij de haalbaarheid van de voorstellen van de ontwikkelteams gingen toetsen en de ontwikkelteams konden de ervaringen uit de schoolpraktijk benutten voor de ontwikkeling van het landelijke curriculum.

Om de input vanuit de scholen zo rijk en gevarieerd mogelijk te laten zijn en om op basis daarvan betrouwbare uitspraken te kunnen doen, is bij de werving gekozen voor een grote diversiteit aan scholen: van gymnasia tot speciaal onderwijs, van praktijkonderwijs tot technasia, traditionele en vernieuwende scholen, scholen die verschillen in denominatie, grote en kleine scholen, scholen in steden en op het platteland. Ook is er bij de werving op gelet dat er zowel scholen betrokken zijn die al structureel werken aan het curriculum als scholen waarbij dit nog in de kinderschoenen staat en die dit proces gebruikten om daarmee te beginnen.

Aan elk ontwikkelteam zijn zes tot twaalf ontwikkelscholen verbonden, zowel po- als vo-scholen. Elk ontwikkelteam had daarmee een kring van ontwikkelscholen om zich heen die konden meelesen, meedenken en feedback geven. De ontwikkelscholen vervulden daarmee de rol van critical friend voor de ontwikkelteams. De ontwikkelscholen, het lerarenteam met hun leerlingen en ouders, hadden als taak te reflecteren op de tussenproducten van de ontwikkelteams. Ze gaven feedback op de visie, grote opdrachten en bouwstenen van po en vo en aanbevelingen voor de bovenbouw van vo. De ontwikkelteams kregen daarmee zicht op de bruikbaarheid, haalbaarheid en herkenbaarheid van de tussenproducten en/of deze inspirerend zijn voor de onderwijspraktijk. De ontwikkelscholen dachten op verschillende manieren ook daadwerkelijk mee met de ontwikkelteams en leverden concrete en praktische aanvullingen op de tussenproducten. Door de feedback en input van deze gevarieerde groep ontwikkelscholen konden de ontwikkelteams de eindproducten beter laten aansluiten bij de heterogeniteit van het onderwijsveld.

Elke ontwikkelschool heeft daarnaast gewerkt aan het schoolcurriculum van het leergebied, passend bij de eigen situatie. De ontwikkelscholen hebben zich daarbij laten inspireren door de tussenproducten van de ontwikkelteams, waarmee de landelijke ontwikkelingen ook de ontwikkelingen op schoolniveau beïnvloeden.

Gedurende de gehele ontwikkelfase van Curriculum.nu zijn de ontwikkelscholen gevolgd door onderzoeksbureau Regioplan. Daarnaast is er een bijeenkomst met de ontwikkelscholen geweest, waarin zij hun ervaringen in dit traject hebben gedeeld.

Feedback en input

Leraren, leerlingen en ouders van de ontwikkelscholen reflecteerden elke consultatieronde op de tussenopbrengsten van het ontwikkelteam. Vaak gaven ook de schoolleiders van ontwikkelscholen feedback en sommige scholen, met intensieve contacten buiten de school, haalden ook feedback op bij andere partijen, zoals culturele instellingen of andere maatschappelijke instellingen.

Er waren scholen die het met name in het begin lastig vonden om feedback van leerlingen en ouders te verzamelen. De scholen hebben daar onderling tips over uitgewisseld, waardoor de meeste ontwikkelscholen daar een vorm voor vonden. De ontwikkelscholen die moeite hielden met het geven van feedback vonden met name dat dit moeilijk in het ritme van de school paste, omdat de periode te kort of op een voor hen ongunstig moment was. Veel ontwikkelscholen vonden het ook lastig om tussenopbrengsten bij leerlingen en ouders op te halen, vooral, omdat ze deze voor hen eerst in een meer begrijpbare taal moesten opschrijven. Ook hadden, met name in het begin, ontwikkelscholen uit het po moeite met de herkenbaarheid van de tussenproducten. De abstractie van de tussenopbrengsten en het ontbreken van aansluiting met de bovenbouw

vo bleef voor enkele ontwikkelscholen een punt van zorg. Gelijktijdig betekende de verschillende perspectieven waarmee naar de tussenopbrengsten werd gekeken waardevolle feedback voor de ontwikkelteams.

Voor veel ontwikkelscholen was het een verrijkende ervaring om op deze manier contact te hebben met ouders en werden zij positief verrast door de frisse kijk die leerlingen op de tussenopbrengsten hadden. Schoolleiders vonden dat de inbreng van ouders en kinderen verder gaat dan het geven van feedback, omdat teams hierdoor meer uit zijn gegaan van kinderen. Veel leraren voelden zich serieus genomen door het ontwikkelteam en waarden dat, terwijl sommige anderen daarover minder tevreden zijn.

Verbinding ontwikkelteams en ontwikkelscholen

Het duurde even voordat de meeste ontwikkelscholen daadwerkelijk uit de startblokken kwamen met hun curriculumontwikkeling op school. Mogelijk omdat ontwikkelscholen meer behoefte hadden aan afstemming met de ontwikkelteams. Nadat die uitwisseling tot stand was gekomen, kwamen er in de loop van het traject steeds meer ontwikkelscholen, die aangaven de tussenproducten van het ontwikkelteam ter inspiratie te gebruiken of dat het hen bevestigde in hun curriculaanpak. Er bleven echter scholen die het moeilijk vonden om de tussenproducten te verbinden met hun eigen curriculumontwikkeling. Het zou kunnen dat dit komt doordat de schoolontwikkelingen en de landelijke curriculumherziening niet helemaal in de pas lopen: de school is al wat verder of juist nog niet ver genoeg. Al met al zijn de ontwikkelscholen wel tevreden over deze verbinding.

Ontwikkelscholen hebben de deelname aan Curriculum.nu als zinvol ervaren en geven aan positief te zijn over de contacten met het ontwikkelteam, en ze vinden dat het proces van Curriculum.nu hen nieuwe inzichten heeft gebracht over de ontwikkeling van het curriculum op school. Leraren vonden het inspirerend om met po en vo collega's te spreken en daarmee inzicht te krijgen in het werk van het ontwikkelteam. Ook meepraten tijdens de ontwikkelsessie ervoeren zij als inspirerend. Schoolleiders zagen vooral als meerwaarde van de ontwikkelscholen dat producten daardoor aansluiten bij de praktijk en dat het draagvlak vergroot wordt als de praktijk meedenkt en nauw betrokken is.

Variatie in wat scholen aan curriculumontwikkeling hebben gedaan

De variatie waar bij de werving van ontwikkelscholen voor is gekozen, was in de afgelopen anderhalve jaar in de praktijk terug te zien. Zo waren er scholen die experimenteerden, innoveerden en ontwikkelden wat hen dan weer stimuleerde om verder te gaan. Andere scholen vonden het lastiger om een vernieuwing uit te voeren, hadden minder traditie met curriculumontwikkeling of ondervonden meer belemmeringen om een vernieuwing uit te voeren. Dat neemt niet weg dat het overgrote deel van de scholen daadwerkelijk aan de slag is gegaan met curriculumontwikkeling op hun school. Een deel van hen heeft het doel wat ze zich vooraf hadden gesteld ook daadwerkelijk bereikt. Het overgrote deel van de scholen heeft veel bereikt, maar had meer willen bereiken of hun doel niet scherp omschreven waardoor het lastig is om daar uitspraken over te doen. De ontwikkelscholen zelf, in het bijzonder in het po, geven aan dat ze staan achter wat ze de afgelopen periode hebben bereikt met curriculumontwikkeling binnen de school. De ontwikkelscholen zijn over het algemeen ook positief over de inzichten die ze tijdens het traject hebben opgedaan. De scholen zijn dan ook redelijk tevreden over het werken aan curriculumontwikkeling binnen de school. Veel scholen gaven aan na dit traject verder te werken met wat ze dit jaar op hun school hebben bereikt: de ingezette curriculumontwikkeling op school gaat gewoon door. De inzet van een klein deel van de scholen heeft zich beperkt tot het geven van feedback aan het ontwikkelteam.

Ook in de thema's waaraan de scholen hebben gewerkt zit een grote variatie. Er zijn onderwerpen waar veel scholen aan hebben gewerkt en er zijn onderwerpen waar een enkele school aan heeft gewerkt. Waar

veel aan is gewerkt zijn doorlopende leerlijnen, zowel binnen de school als gericht op de aansluiting van po naar vo. Samenhang is een ander thema waar regelmatig aan is gewerkt is: samenhang tussen vakken en leergebieden, in projecten, thema's of ateliers en door te werken aan vakoverstijgende vaardigheden. Ook formatief evalueren is een thema waar de nodige scholen aan hebben gewerkt.

Schoolleiders gaven aan dat zij zijn gaan nadenken over het curriculum, beter weten wat leerlingen nodig hebben en geleerd hebben in een bredere context te kijken. Voor leraren betekende meedoen aan Curriculum.nu dat ze beter zicht kregen op het leergebied en de curriculumontwikkeling op school versneld en verbeterd is.

Zowel leraren als schoolleiders vinden dat bij volgende curriculumherzieningen een vergelijkbare werkwijze gevolgd zou moeten worden, zodat landelijke ontwikkelingen beïnvloed worden door de onderwijspraktijk en omgekeerd. Extra aandacht vragen de scholen naast uitwisseling van scholen binnen een leergebied voor uitwisseling tussen leergebieden.

Factoren die curriculumontwikkeling op school beïnvloeden

Bij het werken aan curriculumontwikkeling op school zijn er allerlei factoren die het proces kunnen beïnvloeden, daarvan hebben de ontwikkelscholen veel geleerd. Ze hebben daarnaast geleerd van de samenwerking met andere scholen die aan het leergebied verbonden zijn en van het ontwikkelteam.

Om goed gebruik te maken van scholen in een ontwikkeltraject is het belangrijk dat rekening wordt gehouden met de planning in een schooljaar. Dit traject startte in het voorjaar. Voor scholen was dat een lastig moment om nog leraren vrij te roosteren. Het gevolg was dat veel scholen pas na de zomer echt uit de startblokken kwamen, want toen waren mensen uitgeroosterd en kon men daadwerkelijk aan de slag gaan.

Op veel scholen kostte het ook daarna nog behoorlijk veel tijd, voordat ze een praktische slag met hun plannen konden maken. Daar zijn allerlei redenen voor en zou rekening mee gehouden moeten worden bij volgende trajecten wat betreft verwachte opbrengsten. Soms had dat te maken met het feit dat degene die het globale plan had geschreven niet betrokken was bij het concretiseren of de uitvoering daarvan. Soms omdat het een intensiever traject was dan een school vooraf dacht of omdat er een weinig systematische aanpak werd gekozen, bijvoorbeeld door gebrek aan ervaring. Ook hadden niet alle scholen hun focus aan het begin van het traject even scherp of veranderde dit gedurende het traject.

Voor scholen is het belangrijk dat zij zich het belang van betrokkenheid (draagvlak) en samenwerking binnen het team realiseren als ze gaan werken aan hun curriculum. Nu bleek dat sommige scholen het lastig vonden om het team in beweging te krijgen bijvoorbeeld, omdat niet iedereen achter de plannen stond of er geen cultuur van ervaringen en kennis delen was. Op andere scholen was men er juist positief over dat alle lagen van de school betrokken waren en er goed werd samengewerkt.

Voor veel scholen betekende het werken aan curriculumontwikkeling ook professionalisering. Daar zijn tijd en/of middelen voor nodig. We zagen die professionalisering op veel verschillende manieren gebeuren: door workshops, thema- en studiemiddagen en (bij)scholing. Dat gebeurde ook door coaching, inhoudelijke ondersteuning of samenwerking met bijvoorbeeld pabo's, universiteiten en expertisecentra. En door praktisch samen te werken aan de kwaliteit van het onderwijs. Ontwikkelscholen gaven aan in een vervolgtraject in regionale netwerken te willen samenwerken om zo van elkaar te leren al dan niet met ondersteuning van universiteiten of expertise centra. Dat is iets om rekening mee te houden en in te investeren.

Vanwege de verankering in de school zijn behalve leraren ook schoolleiders betrokken in dit traject. We willen het belang daarvan benadrukken. De expertise en ondersteuning van de schoolleiding werd door meerdere scholen vaker als stimulerend genoemd.

Ouders en leerlingen betrekken zou vaker aangemoedigd mogen worden, omdat het helpt om vanuit een bredere context naar het onderwijs en ontwikkelingen op school te kijken.

Er zijn omstandigheden als een fusie- of verandertraject, verhuizing, het predicaat zwakke school, achterstandswijk, krimpregio, waardoor scholen nauwelijks toekwamen aan curriculumontwikkeling op school. Overigens zijn er ook scholen waar dit soort omstandigheden juist voor urgentie zorgden om een curriculumherziening vorm te geven. Het is wel iets om bij de werving van scholen in een vervolgtraject rekening mee te houden.

Bijlage 4: Notitie van de adviesgroep

Samenstelling en werkwijze van de Adviesgroep

In het hier gepresenteerde advies reflecteert de Adviesgroep op de aanpak en opbrengsten van Curriculum.nu. De Adviesgroep bestond uit de volgende leden:

- Perry den Brok (voorzitter), hoogleraar Educatie en competentiestudies, Wageningen Universiteit
- Susan Mckenny, hoogleraar Docentprofessionalisering, schoolontwikkeling en onderwijstechnologie, Universiteit Twente
- Robert-Jan Simons, emeritus hoogleraar didactiek in digitale context, Universiteit Utrecht.
- Jan van Tartwijk, hoogleraar Toegepaste onderwijswetenschappen, Universiteit Utrecht.
- Wilmad Kuiper, hoogleraar Curriculumontwikkeling met betrekking tot het bèta-onderwijs, Universiteit Utrecht.

Tot 1 november 2018 maakte Sabine Severiens, hoogleraar Onderwijswetenschappen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, deel uit van de Adviesgroep.

Als Adviesgroep hebben wij de Coördinatiegroep van het najaar 2017 tot najaar 2019 van advies voorzien. Dit deden wij vanuit een onafhankelijke rol en op persoonlijke titel. Gedurende het proces heeft de Adviesgroep meerdere malen gereflecteerd op de opbrengsten van de ontwikkelteams en de door de CG voorgestelde ontwikkelstrategie. Na iedere ontwikkelsessie zijn de opbrengsten besproken en zijn suggesties ter verbetering meegegeven aan de ontwikkelteams als onderdeel van hun werkopdracht. De Adviesgroep deed dit vanuit haar taak om te reflecteren op de kwaliteit van het geheel aan opbrengsten van de ontwikkelteams vanuit het perspectief van algemene, integrale kwaliteitscriteria. De adviesgroep ging niet in op de specifieke vakinhoudelijke kwaliteit, maar adviseerde gericht op de kwaliteitscriteria van samenhang, doorlopende leerlijn en beperken tot de kern (terugdringen van overladenheid).

Reflectie op de opbrengsten

Alvorens te reflecteren op de opbrengsten of adviezen te geven, vinden we het belangrijk om stil te staan bij het feit dat de operatie Curriculum.nu is voortgekomen uit het eindadvies van het Platform Onderwijs 2032, maar dat voorafgaand aan het moment dat de ontwikkelteams aan het werk zijn gegaan alsook tijdens de periode waarin zij aan het werk waren, de sociaal-politieke situatie ook niet stil heeft gestaan. Terwijl de teams aan het werk waren zijn meerdere debatten gevoerd over zaken zoals: teacher in de lead, bestaande vakdomeinen of leergebieden, samenhang met toetsing, rol van persoonsvorming, enzovoorts. Zulke debatten zijn natuurlijk gezond, en ook te verwachten bij een grootschalige vernieuwing zoals deze. Echter, ze laten ook zien dat Nederland op dit moment nog flink in discussie is over het waartoe en het hoe van de curriculumvernieuwing. We nemen deze waarneming mee in ons reflecties over de opbrengsten van de ontwikkelteams en bij het opstellen van ons adviezen.

De ontwikkelteams hadden in de ogen van de Adviesgroep een erg zware opdracht¹: inhoudelijke input leveren voor een in de volgende fase van Curriculum.nu ter hand te nemen herijking van bestaande kerndoelen en eindtermen. Zeker gegeven die erg zware taak en verantwoordelijkheid, heeft de Adviesgroep veel waardering voor het werk dat door de ontwikkelteams is gedaan. Zij hebben vanuit een visie op het leergebied consistent een uitwerking gemaakt naar grote opdrachten en bouwstenen. De ontwikkelteams hebben vanuit vele kanten feedback op hun werk ontvangen, waarbij het soms lastig is gebleken moeilijke keuzes te maken. De Adviesgroep waardeert het dat de ontwikkelteams veel gedaan hebben met de feedback die zij zelf heeft gegeven, onder meer waar het de samenhang en doorlopende leerlijnen betrof (zie hierna). Aan het eind van het traject heeft de Adviesgroep de volgende reflectie op de integrale opbrengsten vanuit de integrale kwaliteitscriteria.

Samenhang

De Adviesgroep waardeert de voorstellen voor inhoudelijke samenhang die de ontwikkelteams hebben gedaan en constateert dat er nu meer samenhang zichtbaar is dan in de producten die zijn opgeleverd aan het begin van het traject. Een nadere analyse van het totaal aan opbrengsten zal moeten uitwijzen waar mogelijkheden tot samenhang - eerst en vooral van belang vanuit het perspectief van leerlingen – vooralsnog beter benut moeten worden. De Adviesgroep juicht het toe dat er in de verschillende leergebieden gemeenschappelijke thema's zijn uitgewerkt, en dat dit ook is gedaan in relatie tot de Sustainable Development Goals (SDG's). Ook kan zij zich, daar waar het de samengestelde leergebieden (Mens & Natuur, en Mens & Maatschappij) betreft, in de door de betreffende ontwikkelteams gekozen ontwerpkeuzes vinden (met als pijlers: concepten, vaardigheden, werkwijzen en denkwijzen). De Adviesgroep vindt het van belang dat er brede vaardigheden zijn uitgewerkt in de verschillende leergebieden, maar constateert hierin wel verschillen tussen de ontwikkelteams en onderstreept dat deze uitwerking een verdere verdieping en harmonisatie behoeft in de vervolgfase.

Doorlopende leerlijn

In de opbrengsten van de ontwikkelteams ziet de Adviesgroep goed uitgewerkte doorlopende leerlijnen. Wel lijken bij nagenoeg alle grote opdrachten en daarbij horende bouwstenen leerlijnen te zijn uitgewerkt van begin van het basisonderwijs tot aan de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. De Adviesgroep vraagt zich af of dit voor elk onderwerp nodig (en wenselijk) is, ook in relatie tot het tegengaan van overladenheid. De Adviesgroep waardeert het dat bij het ontwikkelen van de leerlijnen gebruik is gemaakt van de reeds in het begin ontwikkelde notitie over leerpsychologische lijnen.

Overladenheid/beperken tot de kern

De Adviesgroep constateert dat het in deze fase niet mogelijk is om een oordeel te geven over mogelijke overladenheid van het geheel aan opbrengsten. Dit dient onderzocht te worden voorafgaand aan en tijdens de vervolgfase, wanneer er meer duidelijkheid is over beschikbare onderwijstijd (zonder de beperking van tijd is er geen overladenheid), toetsing, en uitwerking van de verschillende bouwstenen. Een belangrijke vraag hierbij is ook of dat wat in grote opdrachten en bouwstenen als kern staat benoemd ook echt als 'de' kern kan worden beschouwd en haalbaar is binnen 70% van de (nog niet gedefinieerde) onderwijstijd.

---

¹ Uit een internationale review van Van den Akker in opdracht van de Schotse overheid (2018) blijkt dat in veel landen nationale curriculum ontwikkelteams meestal samengesteld zijn uit een combinatie van praktijkexperts, onderwijskundigen en curriculum experts en vak-/domeinexperts. De keuze voor '100% teacher in the lead' in de ontwikkelteams is een politiek gemaakte keuze in de Nederlandse context, die in de ogen van de adviesgroep deze rol voor docenten mede zo zwaar heeft gemaakt.

Aanbevelingen voor het vervolg

1. SYSTEMISCHE AANPAK

De curriculumherziening heeft implicaties voor meerdere onderdelen van het onderwijssysteem die gelijktijdig aandacht vragen en doordacht moeten worden. Het gaat niet alleen om het actualiseren/herijken van onderwijsdoelen en er vervolgens via toezicht op sturen, maar het vraagt ook om een andere aanpak van toetsing en examinering en een breedtestrategie om het onderwijsveld als geheel te betrekken. Ook grotere (en bredere) betrokkenheid van lerarenopleidingen, vakdidactici en wetenschappers is van groot belang. De vervolgfase behoeft een systemische aanpak, die niet volgtijdelijk maar in parallelle trajecten wordt uitgewerkt.

Hieronder valt ook een structurele aanpak qua tijd, ruimte en professionalisering, zowel voor leraren, schoolleiders en scholen, als andere betrokken instanties (denk aan lerarenopleidingen, ondersteunend veld, etc.). Deze ondersteuning gaat verder dan alleen de korte termijn. We noemen dit expliciet omdat, in het tijdspad van het herzieningsproces de structurele termijn (dat wil zeggen de fase na oplevering van de herziene doelen) lijkt te ontbreken.

1a. Toetsing en examinering

De herziening van het curriculum op landelijk niveau vereist een eigentijdse manier van toetsing en examinering die aansluit op de nieuwe doelen en inhoud. Het gaat om een *constructive alignment* tussen onderwijsdoelen, inhoud, leeractiviteiten en toetsen. Daarbij is het cruciaal is dat toetsing en examinering het curriculum volgen (en niet andersom) en er in de volle breedte van het curriculum getoetst en geëxamineerd wordt. Dat vraagt om meer nadruk op kwalitatieve vormen van toetsing. Ook het toetsen van hogere orde vaardigheden verdient meer aandacht waarvoor door kwalitatieve toetsing meer ruimte ontstaat. Deze vaardigheden zijn wellicht niet te toetsen in een centraal examen, maar het is wel mogelijk kwaliteitsborging in scholen aan te brengen om toetsing op een andere wijze te laten plaatsvinden. Ook het schoolexamen kan hiervoor worden benut. Het is dan echter wel nodig dat scholen ruimte ervaren om deze op eigen wijze in te vullen en dat het toezicht hierop aansluit. Niet alleen de curriculumdeskundigheid maar ook de toetsdeskundigheid in scholen dient versterkt te worden zoals ook is bepleit door de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering².

1b. Lerarenopleidingen en docentprofessionalisering

De curriculumherziening heeft op termijn ook gevolgen voor de lerarenopleidingen, onder andere voor wat betreft de kennisbases. Het verkennen van de implicaties van de herziening van de kerndoelen en de eindtermen voor de lerarenopleiding en voor andere dossiers, zoals de bevoegdhedenstructuur en discussies rondom loopbaanontwikkeling van leraren en schoolleiders, zou ook een aandachtspunt moeten zijn in de vervolgfase.

2. UITWERKING KERNDOELEN EN EINDTERMEN

2a. Waarborg de inhoudelijke vernieuwing in de volgende fase

Een risico bij de voorgenomen landelijke herijking op basis van de input uit de ontwikkelteams is dat, omdat kennisdoelen nu eenmaal makkelijker meetbaar zijn, examens te kennisgericht worden en dat nieuwe belangrijke onderwijsdoelen, waaronder de ontwikkeling van brede vaardigheden en denk- en werkwijzen, in de praktijk onderbelicht blijven of zelfs wegvallen. Om dit te voorkomen valt het aan te bevelen om onderscheid te maken tussen kennis-, inzichts- en vaardigheidsdoelen en om ervoor te

---

² Commissie Kwaliteit Schoolexaminering. (2018). *Een volwaardig schoolexamen: Rapport van de Commissie Kwaliteit Schoolexaminering*. Amersfoort: Commissie Kwaliteit Schoolexaminering.

zorgen dat de nieuwe elementen ook in lijn met en in verhouding tot de doelen terugkomen in de toetsing. Daarvoor is overigens een heldere theoretische uitwerking van de brede vaardigheids- en inzichtdoelen noodzakelijk, waarbij vervolgens geschikte toetsvormen kunnen worden geïdentificeerd en/of ontwikkeld.

2b. Benadruk het integrale karakter van de opbrengsten

In het eindadvies aan de minister is het belangrijk om de opbrengsten van de ontwikkelteams goed te duiden en te benoemen wat nieuw is en wat behouden is. Ook moet duidelijk zijn dat het moet gaan om één integraal geheel, niet om negen leergebieden die je los van elkaar kunt zien. Voor de leesbaarheid en 'verkoopwaarde' van de opbrengsten verdient het aanbeveling om de opbrengsten van de ontwikkelteams strak te redigeren.

Benoem als onderdeel van de integrale opbrengsten de mondiale thema's en hun relatie tot de *sustainable development goals* als onderdelen die in alle leergebieden terugkomen.

2c. Bied duidelijkheid over de positie van burgerschap en digitale geletterdheid

Bij de start van de vervolgfase moet er duidelijkheid zijn over de positie van burgerschap en digitale geletterdheid. Integreren van beide leergebieden in andere leergebieden is mogelijk, maar sommige onderdelen komen apart wellicht beter tot hun recht. Dit betekent dat er vastgehouden wordt aan de integrale benadering van burgerschap en digitale geletterdheid (elk domein doet eraan mee), maar dat deze twee domeinen anderzijds ook eigen ruimte in het curriculum moeten krijgen. Zo kan burgerschap voor een groot deel worden ondergebracht bij Mens & Maatschappij en digitale geletterdheid bij Mens & Natuur, en daarnaast ook als aparte nieuw vakken/leergebieden. Hiervoor zou gekeken kunnen worden naar hoe andere landen deze onderdelen opnemen in hun curriculum op landelijk niveau. Een belangrijke aanbeveling is tevens om voorbeeldmateriaal te maken voor scholen voor beide delen: de geïntegreerde en de aparte. Tevens is het belangrijk dat er eigenaarschap is voor beide leergebieden zowel in de school als in de onderwijsinfrastructuur.

2d. Bied een helder kader om overladenheid te voorkomen

In de vervolgfase is onderzoek naar de haalbaarheid van de opbrengsten in de beschikbare onderwijstijd essentieel. Tot nu toe is nog niet gekeken naar onderwijs- en leertijd. In de ogen van de adviesgroep moet er in de fase die nu aanbreekt wel helderheid komen over de hoeveelheid beschikbare onderwijstijd, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen contacttijd en effectieve leertijd, en het vereiste niveau van beheersing. Dit zijn technische uitwerkingen die buiten de reikwijdte van de opdracht vielen, maar die wel cruciaal zijn voor implementatie. Om overladenheid op programmaniveau zoveel mogelijk tegen te gaan (volledig uitbannen is niet realistisch) geeft de Adviesgroep verder de volgende aanbevelingen: (i) werk de kern van het leergebied helder uit en timmer het programma niet volledig dicht; (ii) geef een duidelijke beschrijving van het gewenste niveau van beheersing en de gewenste mate van diepgang van beheersing en behandeling van de verschillende onderdelen; (iii) geef helderheid over de beschikbare onderwijstijd per leergebied. Het valt aan te bevelen om verschillende varianten van de verdeling van de leergebieden over de 70% van de beschikbare onderwijstijd uit te werken, waarbij burgerschap en digitale geletterdheid gedeeltelijk geïntegreerd zijn in de andere leergebieden, en (iv) neem de afstemming en samenhang tussen leergebieden als aandachtspunt mee. Geef een *indicatie* van de beschikbare onderwijstijd per vak/leergebied niet per leerjaar maar voor een cluster van leerjaren (om daarmee scholen voldoende ruimte te geven voor eigen keuzes voor in- en aanvullen).

2e. Borg persoonlijke ontwikkeling en socialisatie als doelen van het onderwijs

Balans in de drie hoofddoelen van onderwijs (cognitieve ontwikkeling, socialisatie en persoonlijke ontwikkeling) is een belangrijke doelstelling van Curriculum.nu die ook in het vervolg aandacht verdient. Hiervoor is het belangrijk dat er een heldere operationalisering komt van deze doelen, met name wat betreft persoonlijke ontwikkeling en socialisatie. Met “burgerschapsvorming” heeft socialisatie als onderwijsdoel deels een basis gekregen in een vernieuwd curriculum. Wat betreft de bijdrage aan de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen in het onderwijs, is het belangrijk dat daarvoor expliciet aandacht is in het onderwijs, nog even daargelaten of dat in de 30 % of in de 70% ruimte is. Daarbij is belangrijk dat die aandacht niet vrijblijvend is: er zou ruimte moeten zijn, maar binnen landelijk vast te stellen kaders. Om vrijblijvendheid tegen te gaan is van belang dat persoonlijke ontwikkeling op enigerlei wijze zichtbaar wordt in toetsing en/of verantwoording. Hiervoor zijn andere, meer kwalitatieve vormen, van toetsing nodig. De uitdaging daarbij is om wel ontwikkeling zichtbaar (en bespreekbaar) te maken, zonder het eindpunt van die ontwikkeling voor te schrijven.

2f. Gebruik waar mogelijk internationaal erkende referentiekaders

In de vervolgfase is het belangrijk om eindniveaus voor leerlingen vast te stellen. Ga daarbij uit van internationaal erkende referentiekaders en bepaal op basis van onderzoek welke minimumniveaus haalbaar zijn.

2g. Behoudt ruimte voor scholen

De Adviesgroep onderschrijft het principe van 30% ruimte voor scholen. Wel is het belangrijk dat scholen de 30% invullen op basis van een goede onderbouwing en beargumenteren hoe deze ruimte benut wordt voor alle leerlingen in het kader van kansengelijkheid. Dit is ingegeven door de zorg dat sommige scholen de 30% zullen gebruiken om meer tijd te hebben voor de 70% terwijl andere de tijd zullen benutten voor extra inhouden. De 70% zou moeten bieden wat leerlingen in staat stelt om naar aard en vermogen door te stromen naar vervolgonderwijs. In het kader van kansengelijkheid is het voorstelbaar dat scholen de ruimte krijgen om te differentiëren naar leerbehoeften in de wijze waarin ze de 30% invullen. Zo is voorstelbaar dat de 30% wordt benut om taalachterstanden aan te pakken van kinderen die thuis een minder rijke taalomgeving hebben en die daardoor hun potentieel niet kunnen realiseren. Het doel moet zijn dat leerlingen met gelijke capaciteiten ook gelijke kansen hebben. Dit vraagt om een goede afweging tussen verantwoording en verantwoordelijkheid. Het bieden van steun bij invullen van de geboden ruimte acht de Adviesgroep van eminent belang.

Om de ruimte voor scholen te borgen is het belangrijk dit ook te relateren aan toetsing. Zowel voor het kerndeel als het keuzedeel geldt dat alle belangrijke onderdelen in de examinering terugkomen. Wanneer de 30% aan de scholen is, dan betekent dat dat dit getoetst wordt in een schoolexamen. Het centraal examen heeft dan betrekking op het kerncurriculum (70%), waarbij het naar de idee van de Adviesgroep ook de vraag is of het geheel van het kerncurriculum wel centraal getoetst moet worden. Ook hierbij ligt een verdeling tussen centrale en school specifieke examinering voor de hand, mede vanwege de neiging bepaalde soorten vaardigheden en denkactiviteiten buiten beschouwing te laten in gestandaardiseerde toetsen.

3. IMPLEMENTATIE VIA PILOTS

3a. Uitwerken via pilots

In navolging van de parlementaire onderzoekscommissie³ die de grote onderwijsvernieuwingen in de jaren negentig van de vorige eeuw onderzocht, pleit ook de Adviesgroep voor systematisch

³ Commissie Parlementair Onderzoek Onderwijsvernieuwing. (2008). *Tijd voor onderwijs*. 's-Gravenhage: Sdu.

geëvalueerde pilots voorafgaand aan landelijk invoering als centraal element in die strategie. De Adviesgroep benadrukt het belang van een verstandige en goed doordachte implementatiestrategie. Startend met een kleine groep bereidwillige scholen, worden steeds meer scholen erbij betrokken en groeit een situatie waarbij het voor scholen én ouders en leerlingen aantrekkelijk wordt te kiezen voor het vernieuwde curriculum. Er is geld en ruimte nodig voor het faciliteren van deze pilots. Daarbij moet ervan uit worden gegaan dat scholen betrokken willen zijn, maar dat er (gezonde) verschillen te verwachten zijn in de mate en het tempo waarin ze zouden kunnen of willen experimenteren. Veel scholen zijn al bezig zijn in de richting van Curriculum.nu; sommige scholen willen graag aan de slag; andere kunnen beter stabiliteit eerst prioriteren.

Om een bijdrage te kunnen leveren aan opschaling is het belangrijk dat de pilots onder levenschte omstandigheden plaatsvinden, waarbij het eigenaarschap wordt gestimuleerd bij leraren, schoolleiders en scholen. De pilots moeten hen de ruimte bieden om de meerwaarde van de vernieuwing te ervaren. Ook is het belangrijk dat de pilots zo worden ingericht dat ze duurzaam (kunnen) zijn en op den dure zonder extra financiering of middelen kans van slagen hebben.

3b. Inrichting van pilots

Voor de herijking van de kerndoelen en eindtermen is het van belang dat:

- helderheid geboden wordt omtrent de aard en mate van concreetheid van doelformuleringen;
- de realisatieteams niet alleen uit leraren en schoolleiders maar ook uit vak experts en andere experts bestaan. Kortom, we bepleiten evenwichtiger samengestelde teams dan in de ontwikkelfase het geval was;
- de pilots een iteratief karakter hebben met veel aandacht voor formatieve evaluatie van en reflectie op tussenopbrengsten.

Als aandachtspunten voor de inrichting van de pilots gericht op opschaling (zie aanbeveling 1) benoemt de Adviesgroep dat:

- deelnemende scholen de ruimte moeten krijgen om een experimenteel examen af te nemen, met voldoende waarborgen voor het civiele effect;
- deelnemende scholen de garantie krijgen dat het traject niet halverwege wordt afgebroken.

3c. Onderzoek in, voor en met de pilots

Zoals eveneens in het rapport van de parlementaire onderzoekscommissie is bepleit, is ook onderzoek in de pilots cruciaal voor de vervolgfase. In dat onderzoek dient ten minste deugdelijk te worden geëvalueerd: (1) of de gewenste doelstellingen zijn gerealiseerd, in het bijzonder wat betreft de haalbaarheid van de opbrengsten in de (nog te bepalen) beschikbare onderwijstijd; (2) welke processen scholen doorlopen; en (3) hoe het curriculum wordt geïnterpreteerd, vormgegeven, en uitgewerkt. Door deze drie vragen te beantwoorden en de resultaten van dit onderzoek te delen, worden scholen meer eigenaar, krijgen andere stakeholders inzicht in het proces, en worden vervolgplannen tijdig geïnformeerd.

Om het meeste uit de pilots te halen is het belangrijk dat scholen actief samenwerken met onderzoekers (afkomstig uit universiteiten, hogescholen, of organisaties zoals Sardes of Oberon). Door (binnen bepaalde kaders) samen de focus van het onderzoek te bepalen, worden de kansen geoptimaliseerd dat scholen resultaten kunnen benutten, en dat ze gebruik maken van de inhoudelijke expertises die onderzoekers meebrengen. NB: Voor onderzoeksdoel 1, is het belangrijk dat scholen wel samenwerken aan de focus, maar juist niet aan de dataverzameling of analyse, omdat deze onafhankelijk en betrouwbaar dienen te zijn. Ook is het belangrijk dat onderzoek niet beperkt wordt tot enkel school of stichtingsniveau, omdat het nodig zal zijn principes op bovenlokaal niveau uit te

werken (denk aan de theorie over brede vaardigheden). Ook voor de onderzoekscomponent is budget noodzakelijk.

4. CONTINU PROCES

4a. Regie

De vernieuwing staat of valt met een goede implementatie in de praktijk, en daarmee zijn - naast gemeenschappelijk richtingsgevoel- ruggensteun en eigenaarschap van belang. Dit impliceert in de ogen van de Adviesgroep geenszins dat de schoolleiders en leraren alleen de inhoudelijke organisatie van het implementatieproces moeten trekken, of dat uitsluitend leraren en schoolleiders in de realisatieteams voor de herijking van de kerndoelen en eindtermen zitting zouden moeten nemen. Daarbinnen is immers zijn niet alleen praktijkkennis, - oriëntatie en -betrokkenheid cruciaal, maar ook de expertise van (vak)deskundigen. Om het structurele karakter van curriculumontwikkeling mogelijk te maken is het belangrijk dat er een centrale commissie verantwoordelijk is voor de curriculumontwikkeling. Het ligt voor de hand om de instituties die hiervoor aanwezig zijn in de onderwijsinfrastructuur, zoals SLO, CITO, uitgevers en lerarenopleidingen, ook een rol te geven.

4b. Wees realistisch over het eigenaarschap van leraren en scholen

Cruciaal voor het succes van het vervolg is wel het eigenaarschap van leraren en schoolleiders. Dit zou (nog) duidelijk(er) benoemd moeten worden in de aanbevelingen. Overigens is eigenaarschap niet automatisch synoniem met exclusief 'in the lead' zijn (zie ook andere aanbevelingen). De adviesgroep vindt het belangrijk om hier op te merken is dat veel leraren en schoolleiders geen behoeften hadden aan een nieuw curriculum en zich dus ook nooit eigenaar of "in the lead" hebben gevoeld. Het is daarom niet gepast om ze dat eigenaarschap nu wel toe te dichten. Wel zijn alle leraren en schoolleiders eigenaar van hun onderwijs. Daarom moet de nadruk liggen op de kansen die scholen krijgen om hun eigen keuzes en invullingen te maken – om zo goed mogelijk aan te sluiten bij de wensen en behoeftes in hun school.

4c. Draagvlak

Zoals in het begin van deze notitie al genoemd is, blijkt Nederland het nog lang niet eens te zijn op veel essentiële punten die direct van invloed zijn op hoe het nieuwe curriculum geïmplementeerd en ervaren wordt. Daarom is het belangrijk dat de komende fase voldoende openheid toelaat. Dit is goed zichtbaar in de bovengenoemde adviezen. Hier vragen we aandacht voor de grootste kansen en bedreigingen die we anticiperen t.a.v. de huidige situatie:

- *Kansen om te benutten:* aandacht, energie, nieuwsgierigheid, en wil om te experimenteren. Maar dit is waarschijnlijk aanwezig bij de minderheid. Die kunnen wel veel bijdragen aan uitwerken, bewijzen, inspireren.
- *Bedreigingen om aan te pakken:* De praktijk verandert nauwelijks als de toetsing niet (gelijktijdig of op korte termijn) erop afgestemd wordt, omdat toetsing ook een boodschap stuurt over wat echt gewaardeerd is en waarvoor scholen verantwoordelijk zijn. De brede vaardigheden en aandacht voor persoonlijke ontwikkeling staan daarom in zekere zin dus nu al onder druk.

Bijlage 5: Werkopdrachten van de ontwikkelteams

Waar gaan de ontwikkelteams mee aan de slag?

Wat hebben onze leerlingen nodig om uit te groeien tot volwassenen die hun steentje bijdragen aan de samenleving, economisch zelfredzaam zijn én met zelfvertrouwen in het leven staan?

1. Curriculum.nu

In het traject *Curriculum.nu* werken negen teams van leraren en schoolleiders aan de basis voor de vernieuwing van het curriculum voor het primair, speciaal en voortgezet (speciaal) onderwijs, inclusief het praktijkonderwijs. In de periode maart tot en met december 2018 beantwoorden de teams in verschillende stappen de vraag wat leerlingen zouden moeten kennen en kunnen in het primair (po) en voortgezet onderwijs (vo). Dat doen zij voor negen leergebieden: Nederlands, Engels/moderne vreemde talen, rekenen & wiskunde, digitale geletterdheid, burgerschap, mens & maatschappij, mens & natuur, kunst & cultuur, en bewegen & sport.

Curriculum.nu richt zich op de ontwikkeling van een curriculum:

- *dat toekomstgericht is en waarbij de ontwikkeling van de leerling centraal staat;*
- *dat samenhangend is;*
- *waarbij er meer balans is tussen de drie hoofddoelen in het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonlijke vorming;*
- *dat een heldere doorlopende leerlijn po-vo kent, waarbij er ook sprake is van een goede aansluiting op de voorschoolse periode en het vervolgonderwijs;*
- *waarin de – door de overheid vast te leggen – kern voor alle leerlingen in het po en vo beperkt is zodat overladenheid wordt teruggedrongen en er voldoende keuzeruimte is voor scholen en leerlingen;*
- *dat scholen voldoende houvast biedt om op schoolniveau tot een samenhangend en doorlopend curriculum te komen.*

2. Rol van de ontwikkelteams

De ontwikkelteams dragen bij aan de doelen van *Curriculum.nu* door een visie te formuleren op hun leergebied en deze te concretiseren in grote opdrachten en in bouwstenen van kennis en vaardigheden. Deze opbrengsten vormen de basis voor de herziening van het landelijk curriculum, dat wil zeggen de doelen en inhouden die wettelijk zijn vastgelegd voor scholen en leerlingen. In 2019 worden de opbrengsten van de ontwikkelteams overhandigd aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Na politieke bespreking vormen ze de basis voor de herziening van de huidige kerndoelen en eindtermen.

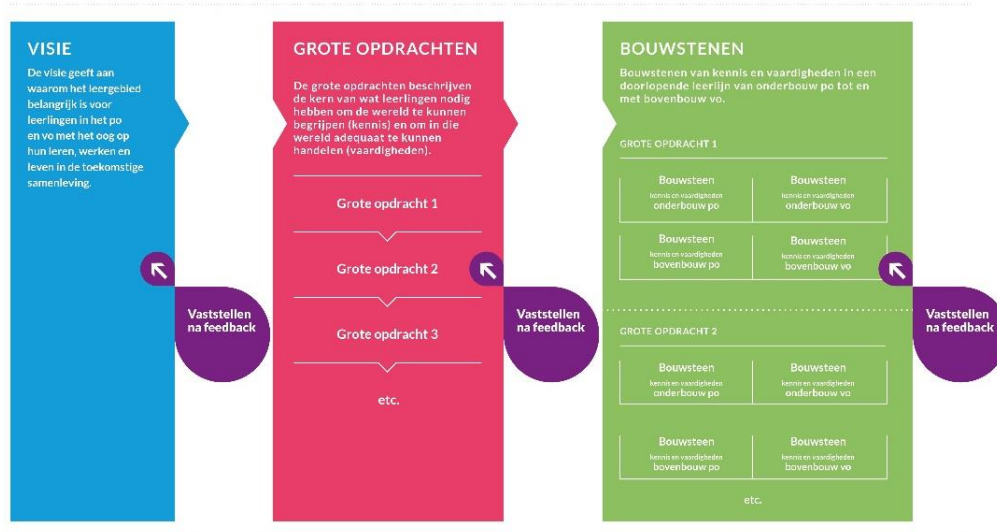
In hun opdracht nemen de ontwikkelteams het huidige onderwijsstelsel als vertrekpunt als het gaat om de indeling in sectoren en de daarvoor wettelijk bepaalde onderwijstijd. Ook sluiten de opbrengsten aan bij de beroepsgerichte vmbo-programma's die recent al vernieuwd zijn. De ontwikkelteams Nederlands en rekenen & wiskunde geven bij hun opbrengsten tevens aan in hoeverre een inhoudelijke herziening van de referentieniveaus voor taal en rekenen wenselijk is.

De ontwikkelteams leveren een basis voor vernieuwing van het landelijke curriculum en richten zich daarbij op:

- het kerncurriculum: dat wat landelijk vastgelegd wordt in doelen voor alle leerlingen en scholen¹. Het keuzedeel is aan de scholen en biedt hen de ruimte om vanuit hun onderwijsvisie zelf invulling te geven aan de brede opdracht van het onderwijs;
- wat uitvoerbaar is binnen het huidige onderwijsstelsel wat betreft de indeling in sectoren en de beschikbare onderwijstijd;
- de negen leergebieden² zoals voorgesteld voor het po en het vo.

3. Wat leveren de ontwikkelteams op?

In vier ontwikkelsessies bespreken de ontwikkelteams de vraag wat leerlingen nodig hebben om zich te ontwikkelen ten behoeve van een succesvolle start in het vervolgonderwijs en voor hun latere leven. De ontwikkelteams werken daarbij van abstract naar concreet: van visie (waarom is dit leergebied belangrijk?) naar grote opdrachten (wat behoort tot de kern van het leergebied?) naar concrete kennis en vaardigheden (wat leren leerlingen in dit leergebied?). In elke ontwikkelsessie werken de ontwikkelteams toe naar een voorstel dat zij delen met de ontwikkelscholen, andere betrokkenen en de overige ontwikkelteams. In de volgende sessie stellen zij dit voorstel bij op basis van de ontvangen feedback. De teams stellen de opbrengst dan voorlopig vast en gebruiken deze als basis om tot een volgende opbrengst te komen. Mocht het later in het proces nodig zijn om het voorgestelde product bij te stellen dan doen zij dat. Het is een cyclisch proces.

¹ Curriculum.nu richt zich op een basis voor vernieuwing van het curriculum voor alle leerlingen, ook leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften. Een uitzondering hierbij zijn zeer moeilijk lerende en meervoudig gehandicapte leerlingen. Voor hen gelden andere leerplankaders, waarbij de basis van Curriculum.nu wel ter inspiratie kan dienen.

² De voorgestelde leergebieden sluiten aan bij de huidige leergebieden in de kerndoelen po en vo, met daaraan toegevoegd burgerschap en digitale geletterdheid. Het gaat hier om een ordening waarbij inhoudelijke verwante onderwijsinhouden in samenhang worden gepresenteerd, niet om een voorstel voor de inrichting van het onderwijs.

De ontwikkelteams leveren in dit proces de volgende opbrengsten op:

Visie

Een eerste stap voor de ontwikkelteams is om tot een visie op het leergebied te komen. Deze visie geeft aan hoe het leergebied bijdraagt aan wat leerlingen in het po en vo nodig hebben met het oog op hun leren, werken en leven in de toekomstige samenleving. De visie maakt naar leraren en andere betrokkenen duidelijk vanuit welk perspectief op het leergebied de ontwikkelteams de grote opdrachten en bouwstenen wil gaan uitwerken.

Om tot een visie te komen gaan de ontwikkelteams in gesprek over de volgende vragen:

- Ten aanzien van de afbakening van het leergebied: wat is de inhoud en reikwijdte van het leergebied als geheel?
- Wat betekenen recente vakinhoudelijke inzichten en grote maatschappelijke uitdagingen voor de aard en het belang van het leergebied?
- Hoe kan het leergebied bijdragen aan de drie hoofddoelen van onderwijs, te weten kwalificatie, socialisatie en persoonlijke vorming van leerlingen?
- Wat is de samenhang tussen de verschillende domeinen of disciplines binnen het leergebied?
- Wat is de samenhang van het leergebied met andere leergebieden en met leergebiedoverstijgende thema's?
- Wat is de samenhang tussen de kennis en vaardigheden in het leergebied en de brede vaardigheden?
- Hoe krijgt de doorlopende leerlijn vorm in het leergebied?

Opbrengsten

- De ontwikkelteams formuleren een visie op het leergebied als geheel, die geldt voor de gehele doorlopende leerlijn van po tot einde vo. De beschrijving van de visie bestaat uit maximaal 3 A4 (ca. 1500 woorden).
- De ontwikkelteams formuleren tevens vragen of kwesties die zij willen voorleggen aan de ontwikkelscholen en aan andere betrokkenen, om de visie in een volgende sessie aan te kunnen scherpen.

Grote opdrachten

Op basis van de visie bepalen de ontwikkelteams wat de grote opdrachten van hun leergebied zijn. Het gaat om de belangrijkste inzichten van en over het leergebied die leerlingen tot betekenisvol leren uitdagen. De grote opdrachten beschrijven de kern van wat leerlingen vanuit het perspectief van het leergebied nodig hebben om de wereld te kunnen begrijpen (kennis) en om in die wereld adequaat te kunnen handelen (vaardigheden). De grote opdrachten lenen zich voor uitwerking in een doorlopende leerlijn, waarbij ze met verschillende accenten kunnen worden uitgewerkt in de verschillende bouwen van het onderwijs (po-onderbouw, po-bovenbouw, vo-onderbouw, vo-bovenbouw).

De grote opdrachten hebben de volgende kenmerken. Ze:

- hebben een onderbouwde relatie met de visie;
- bieden inzichten over het leergebied (naar buiten gericht: wat doet het leergebied in de wereld?) en van het leergebied (naar binnen gericht: wat leer je van het leergebied?);
- omvatten het hele leergebied en zijn voor zover als mogelijk herkenbaar en bruikbaar voor alle disciplines in het leergebied;
- zijn in essentie herkenbaar voor zowel het po als het vo;

- zijn te vertalen naar en uit te werken in kennis en vaardigheden voor verschillende bouwen.

Voorbeeld 1: Burgerschap

Grote opdracht: Democratie staat of valt met participatie

De leerling is zich ervan bewust dat in een democratie besluitvormingsprocessen plaatsvinden waarin we tegenstellingen tussen individuele belangen en/of collectieve belangen op een vreedzame wijze oplossen. Mensen nemen op verschillende niveaus deel aan deze besluitvormingsprocessen en/of beïnvloeden deze. Iedereen heeft recht om mee te beslissen over zaken die hem of haar aangaan. Wel is op ieder niveau sprake van verschillende rechten, plichten en rollen. Een goede informatievoorziening is een belangrijke voorwaarde voor het maken van goede afwegingen in besluitvormingsprocessen.

Voorbeeld 2: Mens & natuur

Grote opdracht: Alle materie bestaat uit hele kleine deeltjes

De leerling is zich ervan bewust dat atomen de bouwstenen zijn van alle materie, zowel de levende als de niet-levende. Door materie op deze schaal te bestuderen (moleculen en atomen) kunnen we de eigenschappen van materie verklaren. Onderzoek naar structuren als moleculen en atomen geeft inzicht in de mogelijkheden om materialen met een nieuwe combinatie van eigenschappen te ontwikkelen.

Voorbeeld 3: Engels/moderne vreemde talen

Grote opdracht: Talenkennis versterkt intercultureel bewustzijn

De leerling is zich ervan bewust dat talen helpen om de sociale en culturele achtergrond van taalgebruikers te begrijpen. Dus helpt het leren van een vreemde taal je een andere cultuur te beleven en daarmee ook om op je eigen cultuur te reflecteren.

Opbrengsten

- De ontwikkelteams streven ernaar om tot 10 à 15 grote opdrachten per leergebied te komen.
- De ontwikkelteams formuleren grote opdrachten voor het leergebied als geheel en met het oog op de gehele doorlopende leerlijn van po tot eind vo.
- De grote opdrachten worden voorzien van een korte inhoudelijke toelichting die aangeeft hoe de grote opdracht betekenisvol is voor leerlingen.
- De ontwikkelteams formuleren bij de grote opdrachten vragen of kwesties die zij willen voorleggen aan de ontwikkelscholen en aan andere betrokkenen, om de grote opdrachten inclusief toelichting in een volgende sessie aan te kunnen scherpen.

Bouwstenen: kennis en vaardigheden

De ontwikkelteams werken de grote opdrachten uit in bouwstenen van kennis en vaardigheden. Met vaardigheden bedoelen we zowel vakspecifieke vaardigheden als brede vaardigheden, die in meerdere leergebieden aan de orde kunnen komen. De bouwstenen bevatten een vertaling van de grote opdrachten in wat leerlingen per bouw aan kennis (kennen) en vaardigheden (kunnen) nodig hebben. De bouwstenen komen voort uit de grote opdrachten en beschrijven die kennis en vaardigheden die:

- nodig zijn vanuit het oogpunt van de doorlopende leerlijn van het leergebied en de aansluiting op het vervolgonderwijs (mbo, hbo, wo);
- een basis leggen voor toepassing in andere leergebieden;
- relevant zijn voor leerlingen met oog op toekomstige ontwikkelingen in de samenleving en het leergebied.

Om tot bouwstenen te komen bespreken de ontwikkelteams de volgende vragen:

- Welke kennis en vaardigheden zijn nodig om een grote opdracht uit te werken in de verschillende bouwen?
- Welke overwegingen hanteert het ontwikkelteam om de bouwstenen tot de kern te beperken?
- Vanuit welke principes wil het ontwikkelteam de kennis en vaardigheden opbouwen in een doorlopende leerlijn (bijvoorbeeld van eenvoudig naar complex of van concreet naar abstract)?
- Hoe ziet de kern voor leerlingen in vo-bovenbouw voor de verschillende onderwijssoorten en profielen uit? Welke aanbevelingen vanuit het vervolgonderwijs kunnen worden meegenomen om leerlingen succesvol te laten doorstromen?
- Hoe verhouden de geformuleerde kennis en vaardigheden zich tot de drie hoofddoelen van onderwijs?
- Wat is de samenhang tussen de bouwstenen van het eigen leergebied en tussen de bouwstenen van het eigen leergebied en die van andere leergebieden?

Opbrengsten

- De ontwikkelteams beschrijven vanuit de grote opdrachten wat de gewenste kennis en vaardigheden zijn voor leerlingen in po-onderbouw, po-bovenbouw, vo-onderbouw en vo-bovenbouw.
- Waar nodig geven de ontwikkelteams voor vo-onderbouw en vo-bovenbouw aan waar zij accentverschillen zien voor de verschillende onderwijssoorten, te weten vmbo-bk, vmbo-gt, havo en vwo en voor de verschillende disciplines binnen het leergebied.
- De ontwikkelteams formuleren naast de bouwstenen ook vragen of kwesties die zij willen voorleggen aan de ontwikkelscholen en aan andere betrokkenen om de keuzes voor kennis en vaardigheden aan te kunnen scherpen.

4. Welke aandachtspunten nemen de ontwikkelteams mee?

De ontwikkelteams ontwikkelen voor hun leergebied een visie, grote opdrachten en bouwstenen die passen bij de geformuleerde uitgangspunten voor *Curriculum.nu*. Dit betekent dat ze de volgende aandachtspunten centraal stellen in hun werk:

Toekomstgericht en betekenisvol onderwijs

Curriculum.nu richt zich op de ontwikkeling van een toekomstgericht curriculum waarbij de ontwikkeling van de leerling centraal staat. Dit betekent dat de ontwikkelteams bij de uitwerking van hun visie, grote opdrachten en bouwstenen voor ogen houden dat de opbrengsten betekenisvol zijn voor het toekomstige leren, werken en leven van leerlingen. De ontwikkelteams zorgen ervoor dat de opbrengsten gebaseerd zijn op recente inzichten wat betreft de vakinhoudelijke ontwikkeling van hun leergebied, en aansluiten op maatschappelijke ontwikkelingen.

De drie hoofddoelen in balans

Het funderend onderwijs heeft een driedelige functie: kwalificatie, socialisatie en persoonlijke vorming. Van het onderwijs wordt verwacht dat zij leerlingen een stevige basis bieden voor hun huidige en latere maatschappelijke, persoonlijke en beroepsmatige functioneren. Voor de ontwikkelteams betekent dit dat zij zich bij keuzes over doelen en inhoud bewust zijn van een goede balans tussen de drie hoofddoelen van het onderwijs. De opbrengsten van de ontwikkelteams bieden een basis van waaruit scholen en leraren op eigen wijze invulling kunnen geven aan deze brede opdracht van het onderwijs.

Beperken tot de kern

De opbrengsten van de ontwikkelteams richten zich op het kerncurriculum. Het kerncurriculum is het curriculum dat wettelijk wordt vastgelegd en richtinggevend is voor alle scholen en leerlingen van po tot einde vo (met voor bovenbouw vo de kanttekening dat leerlingen een bepaald profiel kiezen, waardoor het kerncurriculum zal verschillen per leerling). Een beperking tot de kern van het curriculum is gewenst om overladenheid te voorkomen en om ruimte te maken voor keuzes van scholen en leerlingen. De keuzeruimte geeft scholen mogelijkheden het onderwijsaanbod aan te laten sluiten bij hun visie, en bij de talenten en interesses van hun leerlingen.

De kern bevat de kennis en de vaardigheden die van belang zijn voor alle leerlingen in het primair en het voortgezet onderwijs om door te stromen naar het vervolgonderwijs en om alle leerlingen dezelfde kansen te geven om zichzelf te ontwikkelen en aan de arbeidsmarkt en de samenleving deel te kunnen nemen. Om ervoor te zorgen dat de gezamenlijke opbrengsten van de ontwikkelteams tot de kern beperkt blijven, is het belangrijk dat de ontwikkelteams:

- aangeven wat volgens hen tot de kern van het leergebied behoort en deze keuzes maken op basis van heldere afwegingen;
- er rekening mee houden dat hun opbrengsten deel uitmaken van een kerncurriculum dat 70% van de beschikbare onderwijstijd beslaat, zodat er ruimte blijft voor keuzes van scholen en leerlingen.

Zorgen voor een doorlopende lijn

Curriculum.nu richt zich op de ontwikkeling van een curriculum met een heldere doorlopende leerlijn van po naar vo, die voortbouwt op de voorschoolse educatie en aansluit op het vervolgonderwijs. De ontwikkelteams werken de visie en grote opdrachten uit voor de hele doorlopende lijn. Vanuit deze basis werken zij concrete kennis en vaardigheden uit voor de verschillende fasen van het onderwijs, te weten:

- po-onderbouw: leerjaar 1–4
- po-bovenbouw: leerjaar 5-8
- vo-onderbouw: voor vmbo betreft dit leerjaar 1-2, voor havo/vwo gaat het om leerjaar 1-3
- vo-bovenbouw: voor vmbo betreft dit leerjaar 3-4, voor havo gaat het om leerjaar 4-5, en voor vwo om leerjaar 4-6.

Bij het uitwerken van deze doorlopende leerlijn zorgen de ontwikkelteams ervoor dat:

- de grote opdrachten en bouwstenen van kennis en vaardigheden per fase op elkaar voortbouwen;
- de keuzes voor doelen en inhoud per bouw gebaseerd zijn op recente wetenschappelijke inzichten vanuit de ontwikkelingspsychologie. Hiervoor hebben ze de beschikking over een handreiking ontwikkelingspsychologie;
- ze bij hun keuzes de input vanuit het vervolgonderwijs en vanuit voorschoolse instanties meenemen;
- de opbrengsten die ze ontwikkelen ertoe bijdragen dat leerlingen door kunnen stromen naar vervolgonderwijs, te weten mbo, hbo en wo, en de arbeidsmarkt;
- de opbrengsten die ze ontwikkelen ertoe bijdragen dat leerlingen door kunnen stromen van vmbo naar havo en van havo naar vwo.

Samenhang bevorderen

De ontwikkelteams dragen met hun opbrengsten bij aan een samenhangend curriculum. Dat wil zeggen dat het streven naar samenhang een belangrijk criterium is bij het maken van keuzes voor de kern van het curriculum. De ontwikkelteams zorgen ervoor dat er samenhang is tussen inhoud en vaardigheden binnen hun leergebied, en dat er samenhang is met andere leergebieden. Deze

verbindingen helpen leerlingen bij het verwerven van kennis en vaardigheden. Om de samenhang te bevorderen, geven de ontwikkelteams aan:

- hoe zij kennis en vaardigheden binnen hun leergebied met elkaar verbinden;
- hoe zij verbindingen leggen met grote opdrachten en bouwstenen van andere leergebieden (denk aan gemeenschappelijke of verwante kennis en vaardigheden);
- hoe zij verbindingen leggen met kennis en vaardigheden van de beroepsgerichte vakken.

Houvast bieden

De ontwikkelteams werken aan opbrengsten die een basis bieden voor doelen op landelijk niveau die meer concrete houvast bieden aan scholen en leraren dan de huidige kerndoelen en eindtermen. Dit betekent dat de ontwikkelteams er bij de uitwerking van de visie, grote opdrachten en bouwstenen voor zorgen dat:

- de opbrengsten herkenbaar zijn voor leraren in de verschillende sectoren. De ontwikkelteams benutten de input van ontwikkelscholen en anderen om tot aanscherping op dit punt te komen;
- de opbrengsten leraren inspireren om tot een uitwerking op schoolniveau en in de lespraktijk te komen. De ontwikkelteams benutten hiervoor de voorbeelden die de ontwikkelscholen aanreiken;
- ze nadenken over de implicaties van de voorgestelde opbrengsten voor de praktijk en de uitvoerbaarheid daarvan.

Brede vaardigheden

De ontwikkelteams maken inzichtelijk op welke wijze zij aandacht besteden aan brede vaardigheden. Met brede vaardigheden bedoelen we vaardigheden die belangrijk zijn voor het toekomstige werken en leven van leerlingen en die in meerdere leergebieden aan de orde (kunnen) zijn. De brede vaardigheden bestaan uit drie groepen van vaardigheden:

- manieren van denken en handelen
- manieren van omgaan met anderen
- manieren van jezelf kennen

De ontwikkelteams krijgen de beschikking over een handreiking met toelichting op de brede vaardigheden.

Politieke moties en aandachtspunten uit het regeerakkoord

De ontwikkelteams houden rekening met de moties die zijn meegegeven door de Tweede Kamer en met aandachtspunten die in het regeerakkoord benoemd zijn voor de curriculumherziening. Bijlage 1 bevat een overzicht van de aandachtspunten uit moties en het regeerakkoord die voor de verschillende ontwikkelteams relevant zijn.

Bijlage 1: Politieke moties en aandachtspunten uit het Regeerakkoord	
<p>Bij de politieke bespreking van het voorstel voor <i>Curriculum.nu</i> heeft de Tweede Kamer in verschillende moties aandachtspunten benoemd die zij willen meegeven aan de curriculumherziening. Ook in het regeerakkoord worden enkele aandachtspunten genoemd. Het gaat voor de verschillende teams om de volgende punten:</p>	
Algemeen	<p>De ontwikkelteams formuleren hun opbrengsten zo dat zij een basis bieden voor duidelijke kerndoelen en eindtermen.</p> <p>De opbrengsten van de ontwikkelteams beperken zich tot het kennen en kunnen van leerlingen.</p> <p>De ontwikkelteams zijn zich bewust van het belang van meer aandacht voor praktische vaardigheden en nemen deze mee in hun uitwerking.</p>
Nederlands	<p>Het ontwikkelteam is zich ervan bewust dat het een kerntaak van het onderwijs is om leerlingen, ongeacht hun sociaaleconomische status of herkomst, de uitgangspunten van correct Nederlands aan te leren.</p>
Engels	<p>Het ontwikkelteam houdt er bij het ontwikkelen van de bouwstenen rekening mee dat basisscholen de vrijheid behouden wanneer zij beginnen met het onderwijs in het Engels, met inachtneming van een nader te bepalen eindniveau.</p>
Burgerschap	<p>Het ontwikkelteam neemt de Nederlandse waarden mee in zijn uitwerking van burgerschap.</p> <p>Het ontwikkelteam formuleert zijn opbrengsten zo dat ze een basis bieden voor duidelijke kerndoelen en eindtermen voor burgerschap en seksuele diversiteit.</p> <p>Het regeerakkoord benadrukt dat het belangrijk is om kennis over onze gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden te vergroten. Daarbij gaat het om tolerantie naar andersdenkenden en de scheiding tussen kerk en staat. Het is van belang dat we deze historie en waarden actief uitdragen. Het zijn ankers van de Nederlandse identiteit in tijden van globalisering en onzekerheid. Om die reden hecht het kabinet eraan dat leerlingen het Wilhelmus leren.</p>
Mens & Maatschappij	<p>Het regeerakkoord benadrukt dat het belangrijk is om kennis over onze gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden te vergroten. Daarbij gaat het om tolerantie naar andersdenkenden en de scheiding tussen kerk en staat. Het is van belang dat we deze historie en waarden actief uitdragen. Het zijn ankers van de Nederlandse identiteit in tijden van globalisering en onzekerheid. Om die reden hecht het kabinet eraan dat leerlingen het Wilhelmus leren.</p> <p>Het ontwikkelteam betreft wetenschappers en andere deskundigen op het gebied van duurzaamheid.</p> <p>Het ontwikkelteam formuleert zijn opbrengsten zo dat ze een basis bieden voor duidelijke kerndoelen en eindtermen voor burgerschap en seksuele diversiteit.</p>
Mens & Natuur	<p>Het ontwikkelteam betreft wetenschappers en andere deskundigen op het gebied van duurzaamheid.</p> <p>Het ontwikkelteam formuleert zijn opbrengsten zo dat ze een basis bieden voor duidelijke kerndoelen en eindtermen voor techniek.</p>

Bijlage 6: Verantwoording over het consultatieproces

Doel en werkwijze van het consultatieproces

Vanaf de start van Curriculum.nu is het uitgangspunt geweest dat op vaste momenten in het ontwikkelproces, de zogenaamde consultatierondes, feedback kon worden gegeven op de tussenproducten van de ontwikkelteams. Het doel van dit consultatieproces was meerledig:

- transparantie over de werkwijze en de totstandkoming van de inhoud
- ruime gelegenheid om actief bij te dragen voor eenieder die dat wil
- voeden van de ontwikkelteams met ideeën, inzichten en commentaar uit de onderwijspraktijk, de wetenschap en de samenleving.

Er hebben vijf consultatierondes plaatsgevonden waarin individuen en organisaties hebben gereageerd op de tussenproducten en concrete consultatievragen van de negen ontwikkelteams. Hiervoor is een online feedbacktool ontwikkeld, die is gebruikt tijdens ronde twee tot en met vijf. In ronde 1 is gebruik gemaakt van PDF-formulieren. Bij de vierde en vijfde consultatieronde zijn er, naast de online feedback, ook bijeenkomsten georganiseerd waar de ontwikkelteams over hun tussenproducten in gesprek zijn gegaan met belangstellenden (vooral leraren, maar ook experts, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en andere geïnteresseerden). Gedurende het gehele proces hebben andere partijen ook eigen bijeenkomsten (ca. 602 bijeenkomsten) en peilingen (11 keer) georganiseerd. Ook deze feedback is benut.

In elke consultatieronde zijn steeds dezelfde stappen gehanteerd door de ontwikkelteams om (doorgaans in ca. vier tot zes weken na sluiting van de feedbackronde) de ontvangen feedback te analyseren en verwerken. De stappen werden ondersteund door de online feedbacktool en behelzen:

4. Analysefase: Enkele leden van elk ontwikkelteam bepalen gezamenlijk in een werksessie welke thema's uit de ontvangen feedback naar voren komen (denk aan thema's als meertaligheid, of samenhang binnen het leergebied). In een volgende werksessie worden rode lijnen (stellingen die de inbreng van meerdere feedbackgevers verwoorden, zoals denk aan 'elementen in bouwsteen X zijn te ambitieus voor het PO') uit de thema's gedestilleerd.
5. Waarderingsfase: Vervolgens geeft elke lid van het ontwikkelteam een individueel oordeel of een rode lijn wel of niet verwerkt moet worden in het tussenproduct en waarom. Daarna wordt in een gezamenlijke werksessie door het gehele ontwikkelteam bepaald welke rode lijnen wel en niet te verwerken.
6. Editfase: De ontwikkelteams bepalen in een werksessie gezamenlijk welke aanpassingen zij op basis van de feedback aanbrengen in hun (tussen)producten. Na afloop van elke consultatieronde licht elk ontwikkelteam in een consultatieverslag toe welke feedback zij hebben ontvangen en wat zij daarmee hebben gedaan.⁵³ Dit verslag ende ontvangen feedback zijn openbaar gemaakt via www.curriculum.nu.

Opbrengsten van het consultatieproces

Naast de online feedback en de consultatiebijeenkomsten is op diverse andere manieren feedback ontvangen gedurende het gehele ontwikkelproces. In tabel 1 worden deze bronnen van feedback en het bereik daarvan kort samengevat.

	Bronnen van feedback	Toelichting	Aantal betrokkenen
A	Online feedback in ronde 1 t/m 5	2711 feedback inzendingen	De 2711 afzenders hebben nog vele andere personen betrokken bij het opstellen van de feedback. Het aantal betrokkenen varieerde per ronde: van ca. 2100 (ronde 4) tot ca. 8200 (ronde 5)
B	Consultatiebijeenkomsten georganiseerd door Curriculum.nu in ronde 4 en 5	vijf grote bijeenkomsten met deelsessies per leergebied op 16, 23 januari, 22, 29 mei en 5 juni 2019	514 deelnemers
C	Bijdragen door curriculum.nu aan bijeenkomsten georganiseerd door andere partijen door curriculum.nu (doorlopend)	602 bijeenkomsten Plus 167 bijeenkomsten van ontwikkelscholen	Onbekend
D	schriftelijke feedback van en gesprekken met vakexperts in ronde 3 en 5	Zie bijlage 7: overzicht van de geraadpleegde vakexperts	Zie bijlage 7: overzicht van de geraadpleegde vakexperts
G	Peilingen gehouden door andere partijen onder eigen achterban (doorlopend)	11 peilingen, o.a. van LAKS, Ouders & Onderwijs, KVLO, LKCA	5392 deelnemers

Tabel 1. Bronnen van feedback, toelichting en bereik

Online feedback

Wat opvalt is de grote diversiteit in het type organisaties dat feedback heeft ingestuurd: er waren o.a. 435 inzendingen van scholen, 260 van lerarenorganisaties (zoals vakverenigingen), 190 van maatschappelijke organisaties, en 165 van instellingen voor vervolgonderwijs (waaronder ook lerarenopleidingen).

De inzenders van de feedback hebben bovendien heel veel mensen betrokken bij het opstellen van de feedback.⁵⁴

	RONDE 1	RONDE 2	RONDE 3	RONDE 4	RONDE 5
Aantal inzendingen	632	486	556	245	792
Aantal personen die hebben bijgedragen aan inzendingen (afgerond)	7600	6400	6200	2100	8200

Tabel 2: aantal inzendingen per ronde en aantal personen dat aan inzendingen heeft bijgedragen

⁵⁴ De hier genoemde aantallen zijn gebaseerd op zelfrapportage door de inzenders. Vaak hebben echter dezelfde personen bijgedragen in meerdere rondes en/of aan meerdere leergebieden. De bijdragen per ronde kunnen daarom niet zondermeer bij elkaar worden opgeteld, omdat daarmee dubbeltellingen zouden ontstaan. Het precieze aantal individuen dat heeft bijgedragen aan de feedback is derhalve niet met zekerheid te bepalen.

Ook hier is sprake van een grote diversiteit:

- ca. 8500 leerlingen PO en VO, vooral via LAKS-peilingen en ontwikkelscholen benaderd;
- ca. 5500 leraren VO;
- ca. 2600 professionals uit MBO, HBO en WO;
- ca. 2900 leraren PO;
- ca. 2300 professionals uit een maatschappelijke organisatie;
- ca. 1750 ouders;
- ca. 1400 lerarenopleiders;
- ca. 750 personen uit het bedrijfsleven;
- Een relatief grote groep valt onder de categorie “anders”, waar bijv. ook ruim 1700 ondertekenaars van een petitie over levensbeschouwing in het onderwijs.

De meeste feedback was positief-kritisch van toon en richtte zich op de inhoud van de tussenproducten. Negatieve reacties gingen met name over nut en noodzaak van de curriculumherziening, over het proces, en of er voldoende bekendheid en draagvlak onder leraren is. De inhoud van de feedback is in te zien op <https://consultatie.curriculum.nu/antwoorden/>. De wijze waarop deze feedback is verwerkt, is beschreven in de consultatieverslagen.

Bijeenkomsten

Naast de ‘eigen’ consultatiebijeenkomsten verzorgden de leden van de ontwikkelteams en ondersteuners van Curriculum.nu regelmatig bijdragen (in de vorm van workshops e.d.) aan zeker 602 bijeenkomsten die door andere partners werden georganiseerd, zowel grote bijeenkomsten (zoals de congressen van de VO-raad en de AVS) als vele kleinere bijeenkomsten die worden georganiseerd door schoolbesturen, (vak) verenigingen, meesterschapsteams e.d. Daarnaast hebben er 167 bijeenkomsten op ontwikkelscholen plaatsgevonden. Het aantal deelnemers aan dergelijke bijeenkomsten is niet geregistreerd, maar het gaat om duizenden personen.

Ook hebben enkele organisaties peilingen gehouden onder de eigen achterban, niet alleen over de tussenproducten maar ook over de doelstellingen en beoogde resultaten van de curriculumherziening. De resultaten van deze peilingen zijn meegenomen door de ontwikkelteams in het uitwerken van hun producten, en door de Coördinatiegroep, SLO en het Bureau bij de verdere uitwerking van het ontwikkelproces, maar niet alle peilingen zijn ook daadwerkelijk via de feedbacktool als feedback ingediend.

Geleerde lessen t.a.v. het consultatieproces

Timing van de consultatieperiodes

Sommige consultatierondes waren erg kort (ronde 4) of vielen (deels) samen met een vakantie- of examenperiode (ronde 2 en 5). Gebleken is dat feedbackgevers het lastig vinden om in dergelijke periodes voldoende tijd vrij te kunnen maken voor het geven van feedback en/of deel te nemen aan een bijeenkomst. De Coördinatiegroep heeft bewust besloten om het ontwikkelproces te verlengen en na de oplevering van de tussenproducten (7 mei) ruimschoots gelegenheid te bieden voor consultatie en feedback.

Bekendheid en bereik van curriculum.nu onder leraren

Het streven bij de consultatierondes was om de bekendheid van curriculum.nu en de betrokkenheid van met name leraren bij de opbrengsten te vergroten. Het bereik was weliswaar groot, maar kan in statistische termen niet representatief genoemd worden voor de volledige groep leraren. Nu de producten gereed zijn wil de CG in de komende periode eraan werken om scholen te betrekken en te informeren en heeft dit in haar adviezen aan de minister opgenomen. De Coördinatiegroep acht het van groot belang dat het onderwijsveld actief betrokken blijft bij de herziening van het curriculum.

Bijlage 7: Overzicht van de geraadpleegde vakexperts

Nederlands	Roel van Steensel, Vrije Universiteit
	Anneke Smits, Hogeschool Windesheim
	Folkert Kuiken, Universiteit van Amsterdam
Engels/Moderne vreemde talen	Rick de Graaff, Universiteit Utrecht
	Alessandra Corda, Hogeschool van Amsterdam
	Mari Brok, Koning Willem 1 College
Rekenen & Wiskunde	Paul Drijvers, Universiteit Utrecht
	Ronald Keijzer, iPabo
	Jurriaan Steen, Steunpunt taal en rekenen mbo
	Jan Karel Lenstra, CWI (emeritus)
Mens & Maatschappij	Carla van Boxtel, Universiteit van Amsterdam
	Hanneke Tuithof, Fontys Hogeschool
	Dorien Doornebos-Klarenbeek, Fontys Hogeschool
	Tine Béneker, Universiteit Utrecht
	Lieke Meijs, Radbouduniversiteit Nijmegen
Mens & Natuur	Martin Goedhart, Rijksuniversiteit Groningen
	Anna Hotze, iPabo
	Ellen Klatter, Hogeschool Rotterdam
	Harrie Eijkelhof, Universiteit Utrecht
	Menno Wierdsma, Hanze Hogeschool
	Tine Béneker, Universiteit Utrecht
Kunst & Cultuur	Edwin van Meerkerk, Radboud Universiteit
	Emiel Heijnen, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten
	Barend van Heusden, Rijksuniversiteit Groningen
	Cock Dieleman, Universiteit van Amsterdam
Bewegen & sport	Kristine de Martelaer, Universiteit Utrecht
	Remo Mombarg, Hanzehogeschool/Rijksuniversiteit Groningen
	Frank Jacobs, Haagse Hogeschool
Burgerschap	Wiel Veugelers, Universiteit voor Humanistiek (emeritus)
	Hessel Nieuwelink [ronde 2], Hogeschool van Amsterdam
	Chris Holman, ROC Noorderpoort
Digitale geletterdheid	Sahar Noor [ronde 1, mbt diversiteit], Movisie
	Samira Bouchibti [ronde 2, mbt diversiteit], VIP academy
	Erik Barendsen, Radboud universiteit
	Joke Voogt, Hogeschool Windesheim
	Paulo Moekotte, Mediacollege Amsterdam
Mark Deuze, Universiteit van Amsterdam	

<i>Extra Technologie</i>	<i>Marc de Vries, Universiteit Delft</i>
<i>Duurzaamheid</i>	<i>Arjan Wals, Wageningen Universiteit</i>

Bijlage 8: Samenstelling van de Coördinatiegroep

Curriculum.nu is een initiatief van de Algemene Onderwijsbond (AoB), CNV Onderwijs, de Federatie van Onderwijsvakorganisaties (FvOv), de PO-Raad, de VO-raad, de Algemene Vereniging Schoolleiders (AVS), het Landelijk Actie Komitee Scholieren (LAKS) en Ouders & Onderwijs.

De Coördinatiegroep is verantwoordelijk voor de ontwikkelfase. De Coördinatiegroep wordt ondersteund door een ondersteuningsbureau. De uitvoering gebeurt in nauwe samenwerking met de SLO.

De Coördinatiegroep bestaat uit de volgende personen:

- Theo Douma (voorzitter),
- Liesbeth Verheggen (Aob)
- Petra van Haren (AVS)
- Loek Schueler (CNV Onderwijs)
- Jilles Veenstra (FvOv)
- Pieter Lossie (LAKS). Het LAKS is eerder vertegenwoordigd door achtereenvolgens Sven Annen, Anouk Gielen en Jordy Klaas
- Lobke Vlaming (O&O). Ouders & Onderwijs werd eerder vertegenwoordigd door Peter Hulsen
- Anko van Hoepen (PO-Raad)
- Paul Rosenmüller (VO-raad)
- Ingrid Brummelman (directeur ondersteuningsbureau Curriculum.nu)
- Jindra Divis (directeur SLO) - toehoorder

De verslagen van de CG-vergaderingen zijn te vinden op www.curriculum.nu.